

ทศตปิฎกเจตสิก พรรณนาความปริเฉทที่ ๒

(อนุรุธุโธ) ท่านพระอนุรุธาจารย์ วิภชิตฺวา ครั้นจำแนก จิตต์ จิต ภูมิชาติสम्ปโยคสงฺขารณาลมฺพนมคฺคเกเทน โดยความต่างกันแห่งภูมิชาติ- สัมปโยค ลังขาร ฌาน อารมณฺ์ และมรรค ยถารทํ ตามสมควร เหวံ ทาว ดั่งพรรณนามาจะนี้ก่อนแล้ว อิทานิ บัดนี้ เจตสิกวิภาคสุส อนุปฺปตฺตตฺตา เพราะมาถึงการจำแนกเจตสิกธรรม ตามลำดับ ปจฺมํ อันดับแรก ทาว จตฺตฺพิธสฺมฺปโยคลกฺขณสนฺทสฺสนวเสน เจตสิกลกฺขณํ ฐเปตฺวา ตทฺนนฺตรํ อญฺญสฺमानอกุสฺลโสภณวเสน ตีหิ ราสีหิ เจตสิกธมฺเม อุตฺทิสิตฺวา เตสํ โสฬสหาการเหหิ สมฺปโยคํ เตตฺตีสฺวิเชน สงฺคหฺยจ ทสฺเสตฺถุ หวังจะตั้งลักษณะ แห่งเจตสิก คือ การชี้ลักษณะแห่งสัมปโยค ๔ ประการ ก่อน ในลำดับต่อแต่นั้น จึงยกเจตสิกธรรมทั้งหลายขึ้นแสดงโดยราสี ๓ คือ อัญญสฺมานราสี อุกุสฺลราสี และโสภณราสี แล้วจึงแสดงสัมปโยคแห่งเจตสิกธรรมเหล่านั้นโดยอาการ ๑๖ และสังคหะแห่งเจตสิกธรรมเหล่านั้น โดยอาการ ๓๓ อย่าง เอกุปฺปาทนิโรธา จาติอาทิมารทฺธํ จึงเริ่มคำว่า เอกุปฺปาทนิโรธา จ ดั่งนี้ ฯ อุปฺปาโท จ นิโรโธ จ เยสํ ธรรมเหล่าใด มีความเกิดขึ้นและความดับลง เอกโธ พร้อมกัน จิตฺเตน สห กัปปจิตฺเต ธรรมเหล่านั้น เอกุปฺปาทนิโรธา ชื่อว่า เอกุปฺปาทนิโรธ ฯ เอกํ อาลมฺพนญฺจ วตฺถุ จ เยสํ ธรรมเหล่าใด มีอารมณฺ์และวตฺถุเป็นอย่างเดียวกัน กัปปจิตฺเต ธรรมเหล่านั้น เอกาลมฺพนวตฺถุกา ชื่อว่า เอกาลมฺพนวตฺถุ ฯ สลกฺขณธารณโธ ธมฺมา สภาวาทิชื่อว่าธรรม เพราะทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน ทฺวิปฺลฺยภาส มี ๕๒ ประการ เจโตยฺยตฺตา ประกอบกับจิต จิตฺเตน สมฺปยุตฺตา คือ สัมปยุตกับจิต จตฺตฺหิ ลกฺขณเหหิ โดยลักษณะ ๔ ประการ เหวံ ดั่งพรรณนามาจะนี้ มตา บัณฺฑิตฺตลงมติ อิติ ว่า เจตสิกกา เจตสิกธรรม นียตโยคิโน อนียตโยคิโน จ

ทั้งที่มีการประกอบแน่นอน และการประกอบไม่แน่นอน ๆ ตตุล ในบรรดาลักษณะ ๔ ประการนั้น ยทิ ถ้า อธิปฺเปตา อธิบายเจตสิกธรรม อิติ ว่า เจโตยุตฺตา ประกอบกับจิต เอกุปฺปาทมตฺเตเนว ด้วยเหตุเพียงเกิดขึ้นพร้อมกันเท่านั้น ไชริ์ ตทา ในกาลนั้น รูปธมฺมานมฺปิ แม้รูปธรรมทั้งหลาย จิตฺเตน สห อฺปฺปชฺชमानานํ ที่เกิดพร้อมกันกับจิต เจโตยุตฺตา อาปฺชฺชชฺชเยย ก็จะต้องพลอยประกอบกับจิตไปด้วย อิติ เพราะฉะนั้น เอกนิโรธคหณํ ท่านจึงใส่ เอกนิโรธ ศัพท์ไว้ด้วย ๆ เวมฺปิ แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น ปสฺงฺโก น สกฺกา นิวาเรตุํ ใครๆ ก็ไม่สามารถจะห้ามความพ้องกัน จิตฺตานุปฺริวตฺติโน วิญญตฺตติทวยสฺส แห่งวิญญุตฺติรูป ๒ ที่มีปกติเปลี่ยนไปตามจิต ตลา อนึ่ง (ปสฺงฺโก น สกฺกา นิวาเรตุํ) ใคร ๆ ไม่สามารถจะห้ามความพ้องกัน รูปธมฺมานํ แห่งรูปธรรมทั้งหลาย ปฺเรตรมฺปฺปชฺชิตฺวา จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขณฺเน นิรฺชฺชมฺมานานมฺปิ แม้ที่เกิดขึ้นก่อนแล้วดับลงในภังคขณะแห่งจิต ปริกฺปฺเปนตฺสฺส แก่บุคคลผู้กำหนดอยู่ อิติ ว่า เอกโต อฺปฺปาโท วา นิโรโธ วา เอเตสนฺติ เอกุปฺปาทนิโรธา ธรรมชื่อว่า เอกุปฺปาทนิโรธ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า มีความเกิดขึ้นหรือดับลงพร้อมกัน (กับจิต) อิติ เพราะเหตุนี้ เอกาลมฺพนคหณํ ท่านจึงใส่ศัพท์ว่า เอกาลมฺพนะ ไว้ด้วย ๆ เย เอวํ ติวฺริลฺกฺขณา ธมฺมา เต นิยมโต เอกวตฺตฺถกาเยวติ ทสฺสนตฺถํ เพื่อจะแสดงว่า ธรรมทั้งหลายมีลักษณะ ๓ ประการ อย่างนี้ เหล่าใด ธรรมเหล่านั้นก็มีวัตถุที่ตั้งที่เกิดเป็นอันเดียวกัน โดยแน่นอนนั่นเอง เอกวตฺตฺถคหณํ ท่านจึงใส่ศัพท์ว่า เอกวตฺตฺถ ไว้ด้วย อิติ แล ๆ อลฺมตฺติปฺปญฺเจน พอที่ไม่ต้องให้พิสดารมากนัก ๆ

[อธิบายอัญญาสมานาเจตสิก]

กถนฺติ คำว่า กถิ สรุปลสมฺปิโยคาการานํ กเถตุกฺมฺยตาปฺจุจฺจา เป็นคำถามเพื่อต้องการจะกล่าวอาการแห่งสัมปโยคตามสภาวะ ๆ ผลฺโส สภาวธรรมที่ชื่อว่า ผัสสะ ผุสฺตฺติ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมถูกต้อง (อารมณ์) ๆ สุวายนํ ผัสสเจตสิกนี้ นั่น ผุสฺสนลฺกฺขโณ มีลักษณะถูกต้องอารมณ์ ๆ หิ ความจริง อัย

ผัสสเจตสิกนี้ อรูปบรมโณปิ สมานอ แม้เป็นนามธรรม ผุสนากาเรเนว ปวตตติ ก็เป็นไปโดยอาการถูกต้องอารมณ์นั่นเอง จ และ สา ผุสนากาเรปวตติ ความเป็นไป โดยอาการถูกต้องอารมณ์นั้น อสฺส แห่งผัสสเจตสิกนั้น ทฎฺฐพฺพา บัณทิตพิงเห็น อมฺพิลขาทกาทินิ ปสฺสนุตสฺส ปฺรสฺส เขพฺพุปฺปาทาทิ วิย คล้ายอาการที่คนอื่น มองเห็นคนเคี้ยวกินของเปรี้ยวเป็นต้น ก็เกิดน้ำลายสอเป็นอาทิ ฉะนั้น ๆ เวทนา ธรรมชาติที่ชื่อว่าเวทนา เวทียติ อาลมฺพนฺรลํ อนุภวตฺติ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เสวย คือ กินรสของอารมณ์ ๆ สา เวทนาเจตสิกนั้น เวทียิตลฺกฺขณา มีลักษณะ เสวยอารมณ์ ๆ หิ ความจริง เสสสมฺปยุตฺตธมฺมา สัมปยุตฺตธรรมที่เหลือทั้งหลาย อารมฺมณฺรสาณฺภวนํ ปตฺวา ถึงการเสวยรสของอารมณ์แล้ว อนุภวนฺติ ย่อมเสวยได้ เอกเทศมตเตเนว โดยเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น ๆ ปน ส่วน เวทนาว เวทนาเจตสิก เท่านั้น อนุภวนฺติ ย่อมเสวยได้ เอกสฺโต โดยทั้งหมด อิสฺสรวตฺยา เพราะเป็น ธรรมชาติมีอิสระ ๆ ตถาหิ จริงอย่างนั้น เอสา เวทนาเจตสิกนั้น วุตฺตา ท่านกล่าวไว้ อิติ ว่า สุโภชนฺรสาณฺภวนฺกรธา วิย เปรียบเสมือนพระราชารู้เสวย รสสุธาโภชนํ ฉะนั้น ๆ ปน ก็ วกฺขติ ท่านพระอนุรุธาจารย์จักกล่าว เกทํ ประเภท อสฺสา แห่งเวทนาเจตสิกนั้น สุขาทิวเสน ด้วยอำนาจสุขเวทนาเป็นต้นไว้ สยเมว เองทีเดียว ๆ สยฺวา ธรรมชาติที่ชื่อว่าสัญญา นีลาทิเกทารมฺมณํ สยฺขานาติ สยฺลํ กตฺวา ชานาตฺติ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า หมายรู้ คือ ทำความหมายรู้แล้วย่อมรู้อารมณ์ ต่างโดยสี่เขียวเป็นต้น ๆ สา สัญญาเจตสิกนั้น สยฺขานนลฺกฺขณา มีลักษณะหมายรู้อารมณ์ ๆ หิ ความจริง สา สัญญาเจตสิกนั้น อฺปฺปชฺชฺมานา เมื่อเกิดขึ้น การณฺภูตํ อากาโร คเหตุวา อฺปฺปชฺชฺติ ย่อมเกิดขึ้น กำหนดอาการอันเป็นเหตุ ปจฺฉา สยฺขานนสฺส แห่งความหมายรู้ในภายหลัง ทารุอาทิสฺสุ วฑฺฒกฺกาทินิ สยฺลากรณํ วิย เปรียบเหมือนนายช่างไม้เป็นต้น ทำเครื่องหมายไว้ที่ไม่เป็นต้น ฉะนั้น ๆ (โจทนา) ทาม อิติ ว่า ปน ก็ เอตํ คำที่กล่าวมานี้ ยุชฺชติ เหมาะ นิमितฺตกาโรกาเย แก่สัญญาที่ทำเครื่องหมาย ดาว ก่อน ปน แต่ นิमितฺเตน สยฺขานนฺตฺติยา สำหรับสัญญาที่หมายรู้ตามด้วย

เครื่องหมาย (ยุชฺชติ) ถ้า จะเหมาะสมได้อย่างไร ฯ (วิสขุณา) ตอบ อิติ ว่า
 สามี แม้สัญญาที่หมายรู้ ตามเครื่องหมายนั้น อบรม สลฺยา สลฺยานนสฺส
 นิมิตฺตํ อากาโร คเหตุวา อุปฺปชฺชติ ก็เกิดขึ้นกำหนดอาการอันเป็นเครื่องหมาย
 แห่งความรู้ ด้วยสัญญาอื่น ปุณฺ อิก อิติ เพราะเหตุนั้น เอตฺถ ในสัญญาที่
 หมายรู้จำตามเครื่องหมายนี้ น โภจํ อสมฺภโว จึงไม่มีอะไรที่ไม่เหมาะสม ฯ
 เจตนา ธรรมชาติที่ชื่อว่าเจตนา เจตติ อุตฺตนา สมฺปยุตฺตมฺเม อารมฺมณ
 อภิสนฺทหติ สงฺขตภิสฺขรณ วา พฺยาปารมาปชฺชตีติ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า
 ตั้งใจ คือ ตั้งธรรมอันประกอบด้วยตนไว้มั่นในอารมณ์ หรือเพราะอรรถวิเคราะห์ว่า
 มีความชวนชวายในการปรุงแต่งสังขตธรรม ฯ ตถาหิ จริงอย่างนั้น อภิสฺขรณ
 ปธานตฺตา เพราะเป็นประธานในการปรุงแต่ง อยมเว เจตนาเจตสิกนี้แล
 วิภนฺเตน พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงจำแนก สงฺขารกฺขนฺธํ สังขารขันธ์ วตฺวา
 จึงตรัสไว้ อิติ ว่า สงฺขารา สภาวธรรมทั้งหลายที่ชื่อว่าสังขาร สงฺขตมภิสฺขโรตฺตีติ
 เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ปรุงแต่งสังขตธรรม นิตฺถิฏฺฐา แล้วทรงแสดงไว้ วิภฺงฺเค
 สุตฺตฺนตฺตภาษนีย ในสุดตันตภาษนีย ในคัมภีร์วิภังค์ จกฺขุสมฺผลสฺสชาเจตนาตฺตาทินา
 ด้วยพระพุทธพจน์ว่า จกฺขุสมฺผลสฺสชาเจตนา ดังนี้ เป็นต้น ฯ สว เจตนาเจตสิกนั้น
 เจตยิตลภฺขณา มีลักษณะตั้งใจ ทฺฐุทฺทวา พึงเห็น อิติ ว่า สกฺกิจฺจปรกฺกิจฺจสาธิกา
 ให้สำเร็จหน้าที่ของตนและหน้าที่ของผู้อื่นได้ เขฏฺฐติสฺสสมหาทฺตมกฺกาทโย วิย
 เปรียบเสมือนหัวหน้าศิษย์และนายช่างใหญ่ เป็นต้น ฉะนั้น ฯ เอกคฺคตาวิตกฺก-
 วิจารณ์ สรูปวิภาวนํ การอธิบาย เอกคฺคตาเจตสิกวิตกเจตสิก วิจารณ์เจตสิก
 และปิตฺติเจตสิก ตามสภาวะ เขฏฺฐา อาคตเมว มาแล้วในข้างต้นนั้นแล ฯ ชีวิต
 ธรรมชาติที่ชื่อว่าชีวิต ชีวิตฺติ เตน สมฺปยุตฺตมฺมาติ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า
 เป็นเครื่องอยู่แห่งสัมปยุตธรรมทั้งหลาย ฯ ตเทว ชีวิตนั้นแล อินฺทฺริยํ ชื่อว่า
 เป็นอินทรีย์ สหชาตานุपालเน อธิปจฺจโยเคน เพราะประกอบด้วยความเป็นใหญ่
 ในการหล่อเลี้ยงสหชาตธรรมทั้งหลาย อิติ เพราะเหตุนั้น ชีวิตินฺทฺริยํ จึง ชื่อว่า
 ชีวิตนทฺริยํ ฯ ตํ ชีวิตินทฺริยํเจตสิกนั้น อนฺุपालนลภฺขณํ มีลักษณะหล่อเลี้ยง

สหชาติธรรม อุปปลาทีนิ อนุपालกั อุกกั วย เสมือนน้ำหล่อเลี้ยงอุบลเป็นต้น
จะนั้น ๆ กรรม การกระทำ กારิ ชื่อว่าการ ๆ มนสมิ การิ การกระทำไว้ในใจ
มนสิกาโร ชื่อว่ามนสิการ ๆ โส มนสิการเจตสิกนั้น เจตโส อารมมณ
สมนุณาหารลกขโณ มีลักษณะห่วงงใจมาในอารมณ์ ฯ

เอเตสั วิตกเจตสิก เจตนาเจตสิก และมนสิการเจตสิก ทั้ง ๓ ประการ
เหล่านี้ วิเสโส มีความแปลกกัน อยั ดังนี้ อิติ คือ วิตกโก วิตกเจตสิก
เต ตตุล ปกขิปนุโต วย โหติ ย่อมเป็นเหมือนไม้เข้าซึ่งสหชาติธรรมเหล่านั้น
ไว้ในอารมณ์นั้น สหชาติธรรมานั อารมมณ อภินิโรปนสภาวะตตะ เพราะเป็น
สภาวะยกสหชาติธรรมทั้งหลายขึ้นไว้ในอารมณ์ เจตนา เจตนาเจตสิก นิโยเชนตี
ประกอบ ยถารุหะ ฐมเมปิ แม้ซึ่งธรรมทั้งหลายตามที่เกิดขึ้นไว้ ตตุล ในอารมณ์
นั้น อตุตตะ อาลุมพนคหณน โดยการยึดถืออารมณ์ด้วยตน พลนัยโก วย
โหติ ย่อมเป็นเหมือนแม่ทัพ จะนั้น มนสิกาโร มนสิการเจตสิก อาชานียานั
ปโยชนกสารถิ วย เปรียบเหมือนนายสารถิผู้คอยควบคุมม้าอาชานิยทั้งหลาย
เต อารมมณากิมุขปโยชนโต เพราะควบคุมสหชาติธรรมเหล่านั้น ให้มุ่งตรง
ต่ออารมณ์ ฯ หิ ความจริง เอตุล ในอธิการว่าด้วยความต่างกันนี้ อัจริยานั
อนุสาสนี มีถ้อยคำเป็นเครื่องพรัาสอนของอาจารย์ทั้งหลาย อยั ดังนี้ อิติ ว่า
(บุคคล) บุคคล โอกปเปตตะ ปลงใจ อิติ ว่า เอวั วิเสสา อิม ฐมมา
ธรรมเหล่านี้ แปลกกันอย่างนี้ ภควติ สทุธาย ด้วยความเชื่อในพระผู้มีพระภาคเจ้า
อิติ ว่า ภควตา พระผู้มีพระภาคเจ้า ปฎิวิชมิตตะ ทรงรู้งแจ้ง ฐมมานั
ตัตถยาถาสรสลกขณั ลักษณะพร้อมทั้งกิจตามเป็นจริงนั้น ๆ แห่งธรรมทั้งหลาย
สภาวะโต ตามสภาวะ เต เต ฐมมา วิภตตะ แล้วจึงทรงจำแนกธรรมเหล่านั้นๆ
ไว้ดังนี้ โยโค กรรมโย พึงทำความพากเพียร เตสั สภาวะสมธิคมาย เพื่อรู้
สภาวะแห่งธรรมเหล่านั้น อุกคหณปริญจจาทิวเสน ด้วยสามารถแห่งกิจมีการเรียน
และการสอบถามเป็นต้น ปน แต่ น ตตุล ตตุล วิปปฏิปชชุนเตหิ สมโหมโ
อาปชชิตพุโพ ไม่พึงปฏิบัติผิด ถึงความมมงายในธรรมเหล่านั้น ๆ ฯ (ผลสุสาทย)

สตฺต เจตสิก) เจตสิกกรรม ๗ ประการมีผัสสเจตสิกเป็นต้น เหล่าใด สาธารณา
 เกิดมีทั่วไป สพฺพเพสมฺปิ เอกุณฺนวุตฺติจฺตฺตํ แก่จิต ๘๙ ดวงแม้ทั้งหมด เตสฺสุ
 อุปฺปชฺชนโต เพราะเกิดขึ้นในจิต เหล่านั้น นิยมโต โดยแน่นอน อิติ เพราะ
 เหตุนั้น สพฺพจิตฺตสาธาณํ นาม เจตสิกกรรม ๗ ประการเหล่านี้ จึงชื่อว่า
 สัพฺพจิตฺตสาธาณเจตสิก ฯ

อริมุจฺจนํ ความน้อมใจเชื่อมั่น อริโมกฺโข ชื่อว่าอริโมกข์ ฯ หิ ความจริง
 โส อริโมกข์เจตสิกนั้น สนฺนิฏฺฏานลกฺขโณ มีลักษณะความตกลงใจ อินฺทฺชฺโณ
 วยิ ทฏฺฐพฺโพ พึงเห็นว่าเปรียบเสมือนเสาเขื่อน อารมฺมเณ นิจฺจลภาเวน
 เพราะเป็นสภาวะไม่หวั่นไหวในอารมณ์ ฯ ภาโว ภาวะ กมฺมํ วา หรือการงาน
 วิจารณ์ ของคนทั้งหลายผู้แก่แล้ว วิริยํ ชื่อว่าวิริยะ วา หรือว่า อิริยิตฺตพฺพ
 ธรรมชาติใด อันบุคคลพึงดำเนินไป ปวตฺเตตฺตพฺพํ คือ พึงให้เป็นไป วิธินา
 ตามวิธีการ อิติ เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้น วิริยํ ชื่อว่าวิริยะ อุตฺตสาโห ได้แก่
 ความอุตสาหะ ฯ โส ความอุตสาหะนั้น สหชาตํ อุปฺตมฺภนลกฺขโณ
 มีลักษณะช่วยสนับสนุนสหชาตธรรมทั้งหลาย ฯ หิ ความจริง วิริยวเสน
 ด้วยอำนาจวิริยเจตสิก เตสํ โอลีนวุตฺติตา น โหติ สหชาตธรรมเหล่านี้
 ย่อมไม่มีความเป็นไปย่อหย่อนเลย ฯ เหวณฺจ กตฺวา ก็เพราะอธิบายความ
 ดังกล่าวมาอย่างนี้ อิมสฺส วิริยเจตสิกนี้ วิตฺกกาทีหิ วิเสโส สฺปากโณ โหติ
 จึงมีความต่างกับเจตสิกกรรมทั้งหลายมีวิตกเจตสิกเป็นต้น ปรากฏชัดเจนดีแล้ว ฯ
 จฺนฺทํ ความพอใจ จฺนฺโท ชื่อว่าฉันทะ อาลมฺพเนนาตฺถิกตา คือความต้องการ
 อารมณ์ ฯ โส ฉันทเจตสิกนั้น กตฺตฺกมฺยตาลกฺขโณ มีลักษณะต้องการจะทำ ฯ
 ตถาหิ จริงอย่างนั้น เอส ฉันทเจตสิกนี้ วุจฺจติ ท่านอาจารย์กล่าว อิติ ว่า
 อารมฺมณคฺคหเณ เจตโส หตฺถลปฺสารถํ วยิ ในเวลาที่จิตรับอารมณ์ คล้ายจะ
 ยื่นมือออกไป ฉะนั้น ฯ จ อนึ่ง ทานวตฺตฺวิสุตฺตชฺชนวเสน ปวตฺตกาเลปิ
 แม้ในเวลาที่ฉันทเจตสิกนั้นเป็นไปด้วยอำนาจสะพานวัตถุ เอส ฉันทเจตสิกนี้
 วิสุตฺตชฺชิตฺตพฺเพน เตน อตฺถลิโกว ก็มีความต้องการด้วยทานวัตถุที่จะพึงสละนั้น

นั้นแหละ **ขิปิตพพอุสูน คหณ อตฺถิโก อิสฺสาโส วีย** เปรียบเสมือนนายขมังธนู มีความต้องการในการหิบลูกธนูที่จะพุ่งยิงไป ฉะนั้น ๆ (**เย เจตสิก**) เจตสิกกรรม ๖ ประการเหล่าใด **กิญฺณา** เกลื่อนกล่นแล้ว **วิปฺปกิญฺณา** คือเรียรายแล้ว **ปกาเรน** โดยประการทั่วไป **โสภณฺสุ** ในโสภณจิต (๕๙ ดวง หรือ ๙๑ ดวง) ทั้งหลาย **ตทิตเรสุ จ** และในอโสภณจิต (๓๐ ดวง) ทั้งหลาย อื่นจากโสภณจิตนั้น **อิตติ** เพราะเหตุนั้น (**เต เจตสิก**) เจตสิกกรรม ๖ ประการเหล่านั้น **ปกิญฺณกา** จึงชื่อว่าปกิญณกเจตสิก ๆ

อิตร จิตตูปบาทที่เป็นอโสภณทั้งหลายนอกนี้ **อญฺเณ นาม** ชื่อว่าอื่น **โสภณาเปกฺขาย** เพราะเพ่งถึงจิตตูปบาทที่เป็นโสภณ (๕๙ ดวง หรือ ๙๑ ดวง) **จ** และ **โสภณา** จิตตูปบาทที่เป็นโสภณทั้งหลาย **อญฺเณ นาม** ชื่อว่าอื่น **อิตร** เปกฺขาย เพราะเพ่งถึงจิตตูปบาทที่เป็นอโสภณ (๓๐ ดวง) นอกนี้ ๆ (**เย เทรส เจตสิก**) เจตสิกกรรม ๑๓ ประการเหล่าใด **สมานา** มีทั่วไป **เตสํ** แก้อโสภณจิตตูปบาทที่ชื่อว่าอื่น และโสภณจิตตูปบาทที่ชื่อว่าอื่นทั้งหลายเหล่านั้น **น อุตฺตจฺจาทิสฺสุธาโย วีย อุกฺสลาทิสฺสวาเยว** จะมีสภาวะเป็นอกุศลเจตสิกกรรม เป็นต้นล้วน ๆ เหมือนอย่างอกุศลเจตสิกกรรม มีอุทัจจเจตสิก เป็นต้น และ **โสภณเจตสิกกรรม** มีสัทธาเจตสิก เป็นต้น ก็หาไม่ได้ **อิตติ** เพราะเหตุนั้น (**เต เทรส เจตสิก**) เจตสิกกรรม ๑๓ ประการเหล่านั้น **อญฺญสมานา** จึงชื่อว่า อัญญสมานา เจตสิก ๆ (**อนฺรุทฺเธน**) ท่านพระอนรุทธาจารย์ **สพฺพจิตฺตสาธาณวเสน จ ปกิญฺณกวเสน จ โสภณฺตรสฺภาเว เทรส ฐมฺเม อุตฺทิสฺสิทฺวา** ครั้นยกเจตสิกกรรม ๑๓ ประการ คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก (๗ ประการ) และ คือ ปกิญณกเจตสิกกรรม (๖ ประการ) ซึ่งมีสภาวะเป็นโสภณเจตสิกกรรม และเป็นอโสภณเจตสิกกรรมนอกนี้ ขึ้นแสดง **เอวํ ตาว** ดังพรรณนามา อย่างนี้ก่อนแล้ว **อิทานิ** บัดนี้ **อุกฺสลฐมฺมปริยาปนฺเน ปจฺมํ ตโต โสภณฐมฺมปริยาปนฺเน จ ทสฺเสตฺถุ** หวังจะแสดงเจตสิกกรรมทั้งหลายที่นับเนื่องกับอกุศลกรรมก่อน และต่อแต่นั้น แสดงเจตสิกกรรมทั้งหลายที่นับเนื่องกับโสภณกรรม **เหฏฺฐา จิตฺตวิภาเค**

นิททุฏฐานุกกเมน ตามลำดับเนื้อความที่ยกขึ้นแสดงไว้ ในการจำแนกจิต ข้างต้น
โมโหติอาทิ วุตต์ จึงกล่าวคำว่า โมโห ดังนี้เป็นต้น ฯ

ปน ก็ อเหตุเก ในอเหตุกจิต (๑๘ ดวง) อาเวณิกธมฺมา นตฺถิ ไม่มี
เจตสิกธรรมแยกไว้แผนกหนึ่ง อิติ เพราะเหตุนี้ น เต วิสุํ วุตฺตา
ท่านพระอนุรุธาจารย์จึงมิได้กล่าวแยกอเหตุกเจตสิกธรรมทั้งหลายเหล่านั้นไว้ ฯ
อารมฺมเณ มฺยุหติ สภาวธรรมาไย ย่อมลุ่มหลงในอารมณ์ อิติ เพราะเหตุนี้
โมโห สภาวธรรมนั้นชื่อว่าโมหะ อญฺญาณํ ได้แก่ ความไม่รู้ ฯ โส โมหเจตสิกนั้น
อารมฺมณสภาวะจฺนาทนลกฺขโณ มีลักษณะปกปิดสภาวะแห่งอารมณ์ ฯ หิ ความจริง
เอส โมหเจตสิกนี้ อารมฺมณคฺคหณวสฺปวตฺตปิ แม้ที่เป็นไป ด้วยอำนาจ
ความรับอารมณ์ ปวตฺตติ ก็ย่อมเป็นไป ตสฺส ยถาสภาวปฺปิจฺจาทนากาเรเนว
โดยอาการที่ปกปิดความเป็นจริงแห่งอารมณ์นั้นนั่นเอง ฯ ปุคฺคโล ธมฺมสมฺมุโห วา
บุคคล หรือหมู่ธรรม อหิริโก ชื่อว่าอหิริกะ น หิริยติ น ลชฺชียตีติ เพราะ
อรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมไม่ละอาย คือย่อมไม่กระดากอาย ฯ อหิริกสฺส ภาโว
ภาวะแห่งบุคคลหรือหมู่ธรรมที่ไม่ละอาย อหิริกํ ชื่อว่าอหิริกะ ตเทว
อหิริกะนั้นนั่นเอง อหิริกํ เป็นอหิริกะ ฯ น โอนตฺตปฺปติ ธรรมชาติใด ย่อมไม่
สะดุ้งกลัว อิติ เพราะเหตุนี้ อโนตฺตปฺปํ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าอนอตตปปะ ฯ
ตตฺถ บรรดาอหิริกเจตสิกและอนอตตปเจตสิกทั้ง ๒ ประการนั้น อหิริกํ
อหิริกเจตสิก กายทฺวจฺริตาทีโตะ อชฺคฺจฺจนลกฺขณํ มีลักษณะไม่รังเกียจทฺวจฺริต
มีกายทฺวจฺริตเป็นต้น คฺวุโต ความสุกรโร วีย เปรียบเสมือนสุกรบ้านไม่รังเกียจคฺวุ
ฉะนั้น ฯ อโนตฺตปฺปํ อโนตตปเจตสิก ตโตะ อนุตฺตาสลกฺขณํ มีลักษณะไม่สะดุ้ง
กลัวทฺวจฺริตมีกายทฺวจฺริตเป็นต้นนั้น อคฺคิโต สลโก วีย เปรียบเสมือนแมลงเม่า
ไม่เกรงกลัวไฟ ฉะนั้น ฯ เตน เพราะเหตุนี้ โปราณา พระโบราณาจารย์ทั้งหลาย
อาหุ จึงกล่าวไว้ อิติ ว่า

อหิริโก คนไม่มีความละอาย (คนมีอหิริกเจตสิก) ชฺคฺจฺจติ น ปาปา
ย่อมไม่รังเกียจบาป คฺวุาว สุกรโร เปรียบเสมือนสุกรบ้านไม่รังเกียจคฺวุ

ฉะนั้น **อินตตปิ** คนไม่มีความสะดุ้งกลัว (คนมีอินตตปปเจตสิก)
น ภายติ (ปาปา) ย่อมไม่สะดุ้งกลัวบาป **สลโก วยิ ปาวกา** เปรียบ
 เสมือนแมลงเม่าไม่เกรงกลัวไฟ ฉะนั้น ฯ

อุทฺตสฺส ภาโว ภาวะแห่งจิตหรือบุคคลที่ฟุ้งซ่าน **อุทฺตจฺจํ** ชื่อว่าอุทฺตจฺจํ ฯ
 ตํ อุทฺตจฺจเจตสิกนํ **จิตฺตสฺส อวูปสมลกฺขณํ** มีลักษณะที่จิตไม่สงบระงับ
ปาสานาภิฆาตสมุทฺตทกฺกมํ วยิ เปรียบเหมือนผงฐูลีที่ฟุ้งขึ้น เพราะถูกแผ่นหินทุ้ม
 ฉะนั้น ฯ **โลโก** สภาวะที่ชื่อว่าโลกะ **ลฺพุกฺคิตฺติ** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ละโมบ ฯ
โส โลกเจตสิกนํ **อารมฺมเณ อภิสงฺคลกฺขโณ** มีลักษณะติดแน่นในอารมณ์
มกฺกฏาเลโป วยิ เปรียบเสมือนลึงติดตัง ฉะนั้น ฯ **เอเตสํ** จันทเจตสิกและ
 โลกเจตสิกทั้ง ๒ ประการเหล่านี้ **วิเสโส** มีความแปลกกัน **อัยํ** ดังนี้ **อิตฺติ** คือ
จิตฺตสฺส อาลมฺพิตฺตฺกามตามตฺตํ ลักษณะเพียงความที่จิตต้องการจะหวังอารมณ์ไว้
ฉนฺโท ชื่อว่า ฉันทะ **ตตฺถ อภิกิञฺชนํ** ความติดแน่นในอารมณ์นั้น **โลโก** ชื่อว่า
 โลกะ ฯ **ทิกฺขุจิ** ทิกฺขุจิเจตสิก **มิจฺฉานิกิเวสลกฺขณา** มีลักษณะยึดมั่นผิดอย่างยิ่ง
อิตฺติ ว่า **อิทฺเทว สจฺจํ โมฆมณฺยลํ** คำนี้เท่านั้นจริง คำอื่นเปล่า ดังนี้ ฯ **หิ** จริงอยู่
เอเตสํ ญาณและทิกฺขุจิเจตสิกทั้ง ๒ ประการเหล่านี้ **วิเสโส** มีความแปลกกัน
อัยํ ดังนี้ **อิตฺติ** คือ **ญาณํ ญาณ อารมฺมณํ ยถาสภาวโต ชานาติ** ย่อมรู้อารมณ์
 ตามสภาวะที่เป็นจริง **ทิกฺขุจิ** ทิกฺขุจิเจตสิก **ยถาสภาวํ วิชฺหิตฺวา อยาลาวโต**
คณฺหาติ ละสภาวะตามที่เป็นจริง ย่อมยึด (อารมณ์) โดยความไม่เป็นจริง ฯ
มานโน สภาวะที่ชื่อว่ามานะ **เสยฺโยหฺมสมิตฺตาทินา มณฺยลิตฺติ** เพราะอรรถ
 วิเคราะห์ว่า ย่อมสำคัญซึ่งตนโดยอาการเป็นต้นว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่า ดังนี้ ฯ
โส มานเจตสิกนํ **อุนฺนตฺลลกฺขโณ** มีลักษณะพองตัว ฯ **ตถาหิ** จริงอย่างนั้น
เอส มานเจตสิกนํ **เกตุกฺมยตาปจฺจุปฺภูจฺจาโน วุตฺโต** ท่านกล่าวว่า มีความประสงค์
 จะทำตัวให้เหมือนธงเป็นอาการปรากฏเฉพาะ ฯ **โทโส** สภาวะที่ชื่อว่าโทสะ **ทฺตฺสฺสตีติ**
 เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ประทุษร้าย ฯ **โส** โทสเจตสิกนํ **ฉนฺทิกฺกลกฺขโณ**
 มีลักษณะดุร้าย **ปหฺตาสีโว** **วยิ** คล้ายยอสรพิษที่ถูกตี ฉะนั้น ฯ **อิสฺสา** ธรรมชาติ

ที่ชื่อว่าอิสสา **อิสสตีติ** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ริษยา ฯ **สา** อิสสาเจตสิกนั้น **ปรสมฺปตฺติอุสฺสุยนลกฺขณา** มีลักษณะริษยาสมบัติของผู้อื่น ฯ **มจฺเจรสฺส** ภาโว ภาวะแห่งบุคคลผู้ตระหนี่ **มจฺจฺริยํ** ชื่อว่ามัจจริยะ ฯ **วา** อีกอย่างหนึ่ง **มา** **อิทฺถ** **อจฺจฺริยํ** **อญฺเณสํ** **โหตุ** **มยฺหเมว** **โหตุติ** **ปวตฺตํ** (**ธมฺมชาตํ**) **ธรรมชาต** (ความคิด) ที่เป็นไปว่า ขอความอัศจรรย์นี้ จงอย่ามีแก่ชนเหล่าอื่น จงมีแก่เราเท่านั้น ดังนี้ **มจฺจฺริยํ** ชื่อว่ามัจจริยะ ฯ **ตํ** มัจจริยะเจตสิกนั้น **อตฺตสมฺปตฺตินิคฺคฺยุหนลกฺขณํ** มีลักษณะซ่อนสมบัติของตนไว้ ฯ **กุกฺกตํ** กรรมชื่อว่ากุกกตะ **กุกฺกิตํ** **กตฺนฺติ** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า กรรมที่น่าเกลียดอันบุคคลกระทำแล้ว **กตาคตํ** **ทฺวจฺริตฺตฺสุจฺริตํ** ได้แก่ **ทฺวจฺริต** อันตนกระทำแล้วและ**สุจฺริต** อันตนมิได้กระทำไว้ ฯ **ทิ** ความจริง (**ชนา**) ชนทั้งหลาย **โวหฺรณฺติ** ย่อมเรียก **อกตมฺปิ** กรรมแม้ที่มีได้กระทำไว้ **กุกฺกตฺนฺติ** ว่า เป็นกุกกตกรรม **ยํ** **มยา** **อกตํ** **ตํ** **กุกฺกตฺนฺติ** (**โวหฺรณฺติ**) คือ กล่าวว่ กรรมที่เรามิได้กระทำไว้ ชื่อว่ากุกกตกรรม ฯ **ปน** แต่ **อิธ** ในอธิการแห่ง อกุศลเจตสิกนี้ **วิปฺปฏิสฺสารจิตฺตฺตฺปาโท** จิตฺตฺตฺปาทที่เดือดร้อน **กตาคตํ** **อารพฺก** **อุปฺปนฺโน** ซึ่งเกิดขึ้นปรารถนา**ทฺวจฺริต** อันตนกระทำแล้ว และ**สุจฺริต** อันตนมิได้กระทำไว้ **กุกฺกตํ** ชื่อว่ากุกกตะ ฯ **ตฺสฺส** **ภาโว** ภาวะแห่งกุกกตะนั้น **กุกฺกจฺจํ** ชื่อว่ากุกกจจะ ฯ **ตํ** **กุกฺกจฺจ**เจตสิกนั้น **กตาคตฺทฺวจฺริตฺตฺสุจฺริตฺตานุโสจลฺกฺขณํ** มีลักษณะเศร้าโศก เหนือ ฯ ถึง**ทฺวจฺริต** อันตนกระทำแล้ว และ**สุจฺริต** อันตนมิได้กระทำไว้ ฯ **ถินํ** ความท้อแท้ **ถินํ** ชื่อว่าถินะ ฯ **อนุสฺสาหนาวสํทนฺวเสน** **สํหตฺภาโว** ความที่จิต ถูกอำนาจความไม่อาจหาญและความท้อแท้ขจัดแล้ว **ถินํ** ชื่อว่าถินะ ฯ **มิทฺฐนํ** ความชบเซา **มิทฺฐํ** ชื่อว่ามิทฐะ **วิคตฺสามตฺถฺลฺยตา** ได้แก่ ความที่จิตปราศจาก ความสามารถ ฯ **เอเตสํ** ถินเจตสิกและมิทฐเจตสิกทั้ง ๒ ประการเหล่านี้ **วิเสโส** มีความแปลกกัน **อัยํ** ดังนี้ **อิตฺติ** คือ **ตตฺถ** **บรฺรดาถิน**เจตสิกและ**มิทฐ**เจตสิก เหล่านี้ **ถินํ** **ถิน**เจตสิก **จิตฺตฺสฺส** **อกมฺมุญฺญตฺลาลกฺขณํ** มีลักษณะคือความที่จิต ไม่ควรแก่การงาน **มิทฺฐํ** **มิทฐ**เจตสิก **เวทนาทิกฺขณฺตฺตฺยสฺส** (**อกมฺมุญฺญตฺลาลกฺขณํ**) มีลักษณะคือความที่ชั้นที่ ๓ มีเวทนาชั้นเป็นต้น ไม่ควรแก่การงาน ฯ **ตถาหิ**

นิทุเทโส สมจริงดังนิเทศ อิมส์ แห่งถิ่นเจตสิกและมิทธเจตสิกทั้ง ๒ ประการ เหล่านี้ ปวตฺโต ที่เป็นไป ปาลิย์ ในพระบาลี ตตฺถ กตมํ ถินํ ยา จิตฺตสฺส อกฺขยตาอภุมฺมญฺจตา ตตฺถ กตมํ มิทฺธํ ยา กายสฺส อกฺขยตาอภุมฺมญฺจตา- ติอาทินา โดยนัยมีอาทิว่า บรรดาถินะและมิทธะทั้ง ๒ ประการเหล่านั้น ถินะ เป็นโจน คือความที่จิตไม่คล่อง ไม่ควรแก่การงาน ชื่อว่าถินะ บรรดาถินะและ มิทธะทั้ง ๒ ประการเหล่านั้น มิทธะ เป็นโจน คือความที่กายไม่สะดวก ไม่ควร แก่การงาน ชื่อว่ามิทธะ ฯ (โจทนา) ถาม อิติ ว่า จ ก็ กายสุสาติ วจนโต เพราะพระพุทฺธพจน์ว่า กายสุส ดังนี้ รูปกายสุสาปิ อภุมฺมญฺจตา แม้ความที่ รูปกายไม่ควรแก่การงาน มิทฺธํ ก็ชื่อว่ามีทฺธะ อิติ เพราะเหตุนั้น ตสฺส รูปภาโวปิ แม้ความที่มีทฺธะนั้นเป็นรูป อาปชฺชติ จึงจะถูก มีไช้หรือ ฯ (วิสชฺชนา) ตอบว่า นापชฺชติ ไม่ถูก ตตฺถ ตตฺถ อจฺริเยหิ อาเนตฺตการณวเสเนวสฺส ปฏิกฺขิตตตฺตา เพราะความที่มีทฺธะเป็นรูปนั้น ถูกอาจารย์ทั้งหลายคัดค้านแล้วในปกรณํนั้น ฯ ด้วยอำนาจแห่งเหตุที่ท่านนำมาอ้างแล้วนั้นแล ฯ ตถาหิ จริงโยยํนั้น อจฺริยา ท่านอาจารย์ทั้งหลาย วิตุลาเรนฺติ บรรยาย เตสํ วาทนิกุเขปปุพฺพกํ คำที่ยก วาทะของท่านที่กล่าวว่ามิทธะเป็นรูปเหล่านั้นตั้งขึ้นเป็นประธานไว้ อฏฺฐกถาทีสุ ในคัมภีร์อรรถกถาเป็นต้น พหุสา มากมาย มิทฺธวาทิมตฺตปฏิกฺขเปตฺถํ เพื่อจะ คัดค้านมติของมิทฺธวาทีบุคคล ฯ ปน แต่ เอตฺถ (มิทฺธกถนาธิกारे) ในอธิการว่า ด้วยเรื่องมิทฺธะนี้ สงฺคโห มีการรวบรวมถ้อยคำที่จะพึงขยายให้พิสดารไว้ อยํ ดังต่อไปนี้ อิติ ว่า

เกจิ บุคคลบางพวก วทฺนฺติ กล่าว มิทฺธมฺปิ รูปนฺติ ว่า แม้มิทฺธะ ก็เป็นรูป ดังนี้ ตํ คำนั้น น ยุชฺชติ ย่อมไม่ถูก ปหาตพฺเพสุ (อกุสฺส ธมฺเมสุ) วุตตตฺตา เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมิทฺธะนั้นไว้ใน หมวดอกุสฺสธรรมที่พึงละ กามฉนฺทาทโย วีย เหมือนกับนิวรรณ์ธรรม ทั้งหลายมีกามฉนฺทนิวรรณ์เป็นต้น ฉะนั้น ฯ

หิ ความจริง เอตฺ มิตฺถะนึ อุกฺขาตํ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้
 ปหาตพฺเพสุ นีวรณฺesu ในหมวดนิวรรณ์ธรรมที่ฟังละ ตฺ ส่วน รูปิ รูปิ
 น อุกฺขาตํ พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ตรัสไว้ ว่า ปหาตพฺพํ ทสฺสนาทีนา
 อันโสดาปัตติมรรคเป็นต้นจะฟังละ ฯ

รูปสฺส ปเหยยภาวเลโสปี แม้ข้ออ้างที่ว่า รูปเป็นธรรมชาติ
 ที่ฟังละ ทิสฺสติ ปรากฺกฺขอยู่ ยตฺถ ในพระบาลีใด น ตฺยหํ ภิกฺขเว
 รูปิ ชฺหเถตฺตฺนติ ปาโรโต เพราะพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปมิใช่
 ของพวกเธอ พวกเธอจงละรูปนั้นเสีย ดังนี้เป็นต้น ฯ

ตตฺถ ในพระบาลีนั้น ปกาสิตา พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรง
 ประกาศ ตพฺพิสยจฺจนฺทรากหานิ ถึงการละฉันทราคะ ซึ่งมีรูปนั้น
 เป็นอารมณ์ วุตฺตตฺถหิ สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ตรัสไว้ ตตฺถ ในพระบาลีนั้น อิติ ว่า โย จฺนฺทรากกฺเขโปติ อาทิกํ
 การละฉันทราคะใด ดังนี้เป็นต้น ฯ

เจ หากว่า (มิตฺฐวาที) มิตฺฐวาทีบุคคล (วเหยย) ฟังกล่าว
 อิติ ว่า รูปารูปेषฺสุ มิตฺฐุเธสุ อรูปิ บรรดามิตฺฐะที่เป็นรูปและเป็นนาม
 มิตฺฐะที่เป็นนาม เทสิตํ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว ตตฺถ
 ในพระบาลีนั้น ดังนี้ไซ้ร้ ตํ คำนั้น นตฺถิ ก็ไม่มี ตตฺถ อวิเสเสน
 ปาโรโต เพราะในพระบาลีนั้น ตรัสมิตฺฐะไว้โดยไม่แปลกกัน ฯ

หิ ความจริง ยํ มิตฺฐํ รูปนฺติ จินฺตติตํ ตมฺปิ แม้มิตฺฐะที่พวก
 มิตฺฐวาทีบุคคลพากันคิดว่าเป็นรูป สกฺกา บัณฺฑิตก็สามารด อนุมาตุํ
 จะอนุমানได้ว่า นีวรณํ เป็นนิวรรณ์ มิตฺฐภาวโต เพราะมิตฺฐะที่พวก
 มิตฺฐวาทีบุคคลพากันคิดว่าเป็นรูป เป็นมิตฺฐะ อิตฺริ วิย เหมือนกับ
 มิตฺฐะที่เป็นนามนอกนี้ ฯ

จ ก็ สมฺปโยคาภิธานา เพราะตรัสถึงสัมปโยค (แห่งมิตฺฐะ)
 นิจฺจโย จึงแน่ใจได้ว่า น ตํ รูปนฺติ มิตฺฐะนั้นมิใช่รูป หิ ความจริง

(ภควตา) พระผู้มีพระภาคเจ้า **ปวฺจจติ** ตรัส **สมฺปโยโค** สัมปโยค **อรุปีนํ** ขนฺธานํ แห่งอรุปชั้นธ์ (นามชั้นธ์) ทั้งหลาย (เท่านั้น) ฯ

ตถา อนึ่ง **อารุเป** **สมฺปฺปตฺติปาโร** เพราะตรัสไว้ว่า มิทระ เกิดร่วมในอรุปธรรม (นามธรรม) รูปตา มิทระที่เป็นรูป **นตฺถิ** จึงไม่มี **ตฺถ** ส่วน **นิทฺทา** ความหลับ **ชีณาสวานํ** แห่งพระชีณาสพทั้งหลาย **ลียา** พึงมีได้ **กายเคฺลณฺโ** เพราะความอ่อนเพลียแห่งร่างกาย ฯ

สทฺธา ธรรมชาติที่ชื่อว่า **สัทฺธา** **สทฺทฺหตฺติ** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า **เชื่อ** **พฺุทฺธา**ที่ **สุ** **ปฺสาโท** คือ เลื่อมใสในพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ฯ **สา** สัทฺธา-**เจตสิก**นั้น **สมฺปยุตฺตานํ** **ปฺสาทฺนลฺกฺขณฺ** มีลักษณะทำสัมปยุตฺตธรรมทั้งหลาย ให้แฝงใส **อุทฺกปฺปฺสาทกฺมณฺ** **วีย** เปรียบเสมือนแก้วมณีทำน้ำให้ใส ฉะนั้น ฯ **สรณํ** ความระลึกได้ **สฺติ** ชื่อว่า **สฺติ** **อสมฺโมโส** ได้แก่ ความไม่หลงลืม ฯ **สา** สฺติเจตสิกนั้น **สมฺปยุตฺตานํ** **สฺราณลฺกฺขณฺ** มีลักษณะยังสัมปยุตฺตธรรมทั้งหลายให้เด่นไป ฯ **หิริ** ธรรมชาติที่ชื่อว่า **หิริ** **หิริยติ** **กายทฺวจฺริตา**ที่ **หิ** **ชฺคฺจฺจตฺติ** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า **ละอาย** คือ **รังเกียจทฺวจฺริต** ๓ มีกายทฺวจฺริตเป็นต้น ฯ **สา** หิริเจตสิกนั้น **ปฺาปโต** **ชฺคฺจฺจนลฺกฺขณฺ** มีลักษณะรังเกียจบาป ฯ **โอดตฺตปฺป** ธรรมชาติที่ชื่อว่า **โอดตฺตปฺปะ** **โอดตฺตปฺปตฺติ** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า **เกรงกลัว** (บาป) ฯ **ตํ** **โอดตฺตปฺเจตสิก**นั้น **ปฺาปโต** **อุตฺตาสลฺกฺขณํ** มีลักษณะสะดุ้งกลัวต่อบาป ฯ **หิริ** **หิริเจตสิก** **กฺุลวฺฐ** **วีย** เปรียบเสมือนหญิงสาวในตระกูล **อดตฺตการวเสณ** **ปฺาปโต** **ชฺคฺจฺจนโต** เพราะเกลียดสิ่งที่ชั่ว ด้วยอำนาจความเคารพตน ฯ **โอดตฺตปฺป** **โอดตฺตปฺเจตสิก** **เวลียา** **วีย** เปรียบเสมือนหญิงแพศยา **ปรการวเสณ** **ปฺาปโต** **โอดตฺตาสนโต** เพราะสะดุ้งกลัวสิ่งที่ชั่ว ด้วยอำนาจเคารพผู้อื่น ฯ **โลกปฺฏิปกฺโข** ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อโลกะ **อโลโก** ชื่อว่า **อโลกะ** ฯ **โส** **อโลกเจตสิก**นั้น **อารมฺมณ** **จิตฺตสฺส** **อลคฺคตฺตาสลฺกฺขณ** มีลักษณะคือความที่จิตไม่ติดในอารมณ์ **มุตฺตภิกฺขุ** **วีย** เปรียบเสมือนภิกษุผู้หลุดพ้นแล้ว ฉะนั้น ฯ **โทสปฺฏิปกฺโข** ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อ **โทสะ** **อโทโส** ชื่อว่า **อโทสะ** ฯ **โส** **อโทสเจตสิก**นั้น **อจนฺทิกฺกลกฺขณ** มีลักษณะ

ไม่ดูร้าย **อนุกุลมิตโต** **วिय** เปรียบเสมือนมิตรผู้คอยช่วยเหลือ ฉะนั้น ๑ **มขุณฺตตตา** ความเป็นกลาง **เตสุ เตสุ ธมฺเมสุ** ในธรรมเหล่านั้น ๆ **ตตรมขุณฺตตตา** ชื่อว่า ตัตรมขุณฺตตตา ๑ **สา** ตัตรมขุณฺตตตาเจตสิกนั้น **จิตฺตเจตสิกานํ อขุณฺนเปกฺขนลกฺขณา** มีลักษณะวางเฉยจิตและเจตสิก **สมฺปวตฺตทานํ อสุสฺสานํ สารถิ** **วिय** เปรียบเสมือน นายสารถิวางใจม้าที่วิ่งไปเรียบ ฉะนั้น ๑ **กายสุส ปสฺสสมฺภนํ** ความสงบกาย **กายปสฺสทฺธิ** ชื่อว่ากายปัสสทฺธิ ๑ **จิตฺตสุส ปสฺสสมฺภนํ** ความสงบจิต **จิตฺตปสฺสทฺธิ** ชื่อว่าจิตตปัสสทฺธิ ๑ **ปน** ก็ **อุโภปิ** **เอตา** กายปัสสทฺธิเจตสิกและจิตตปัสสทฺธิเจตสิกแม้ทั้ง ๒ ประการนั้น **กายจิตฺตทานํ ทรลฺลวูปสมลกฺขณา** มีลักษณะที่กายและจิตสงบระงับความกระวนกระวายได้ ๑ **กายสุส ลหฺภาโว** ความเบาแห่งกาย **กายลหฺตา** ชื่อว่ากายลหฺตา ๑ (**จิตฺตสุส ลหฺภาโว**) ความเบาแห่งจิต **ตลา** ก็เหมือนกัน **จิตฺตลหฺตา** คือ ชื่อว่าจิตตลหฺตา ๑ **ตา** กายลหฺตาเจตสิกและจิตตลหฺตาเจตสิกทั้ง ๒ ประการเหล่านั้น **กายจิตฺตครุภาววูปสมลกฺขณา** มีลักษณะสงบระงับความหนักแห่งกายและจิต ๑ **กายสุส มฺหฺภาโว** ความอ่อนโยนแห่งกาย **กายมฺหฺตา** ชื่อว่ากายมฺหฺตา ๑ (**จิตฺตสุส มฺหฺภาโว**) ความอ่อนโยนแห่งจิต **ตลา** ก็เหมือนกัน **จิตฺตมฺหฺตา** คือ ชื่อว่าจิตตมฺหฺตา ๑ **ตา** กายมฺหฺตาเจตสิกและจิตตมฺหฺตาเจตสิกทั้ง ๒ ประการเหล่านั้น **กายจิตฺตตฺถรภาววูปสมลกฺขณา** มีลักษณะสงบระงับความกระด้างแห่งกายและจิต ๑ **กมฺมนิ สาธุ** ความสำเร็จในการทำงาน **กมฺมญฺลลํ** ชื่อว่ากัมมญฺลลํ ๑ **ตสุส ภาโว** ภาวะแห่งกัมมญฺลลํนั้น **กมฺมญฺลลตา** ชื่อว่ากัมมญฺลลตา ๑ **กายสุส กมฺมญฺลลตา** ความที่กายเป็นกัมมญฺลลํ **กายกมฺมญฺลลตา** ชื่อว่ากายกัมมญฺลลตา ๑ (**จิตฺตสุส กมฺมญฺลลตา**) ความที่จิตเป็นกัมมญฺลลํ **ตลา** ก็เหมือนกัน **จิตฺตกมฺมญฺลลตา** คือชื่อว่าจิตตกัมมญฺลลตา ๑ **ตา** กายกัมมญฺลลตาเจตสิก และจิตตกัมมญฺลลตาเจตสิกทั้ง ๒ ประการเหล่านั้น **กายจิตฺตทานํ อกมฺมญฺลลภาววูปสมลกฺขณา** มีลักษณะสงบระงับความไม่สำเร็จประโยชน์ในการทำงานแห่งกายและจิต ๑ **ปคฺคฺนสุส ภาโว** ภาวะแห่งความคล่องแคล่ว **ปาคฺคฺนญฺลลํ** ชื่อว่าปาคฺคฺนญฺลลํ ๑ **ตเทว** ปาคฺคฺนญฺลลํนั้นนั่นแล **ปาคฺคฺนญฺลลตา** ชื่อว่าปาคฺคฺนญฺลลตา ๑

กายสุส ปาคุณฺณตา ความคล่องแคล่วแห่งกาย กายปาคุณฺณตา ชื่อว่ากายปาคุณฺณตา ฯ (จิตฺตสุส ปาคุณฺณตา) ความคล่องแคล่วแห่งจิต ตถา ก็เหมือนกัน จิตฺตปาคุณฺณตา คือชื่อว่าจิตตปาคุณฺณตา ฯ ตา กายปาคุณฺณตาเจตสิกและจิตตปาคุณฺณตาเจตสิก ทั้ง ๒ ประการเหล่านั้น กายจิตฺตานิ คเลณฺณวูปสมลกฺขณา มีลักษณะสงบระงับ ความขัดข้องแห่งกายและจิต ฯ กายสุส อุชฺฐกาโว ความตรงแห่งกาย กายุชฺฐตา ชื่อว่ากายุชฺฐตา ฯ (จิตฺตสุส อุชฺฐกาโว) ความตรงแห่งจิต ตถา ก็เหมือนกัน จิตฺตฺอุชฺฐตา คือชื่อว่าจิตตฺอุชฺฐตา ฯ ตา กายุชฺฐตาเจตสิกและจิตตฺอุชฺฐตาเจตสิก ทั้ง ๒ ประการเหล่านั้น กายจิตฺตานิ อาชฺชวลกฺขณา มีลักษณะที่กายและจิตตรง ฯ ปน ก็ เอตา (กายปสฺสทฺธิอาทโย ฉยฺยุคฺลา) เจตสิกธรรม ๖ คู่เหล่านี้ กายจิตฺตานิ สารมฺภาทิกธาคฺคฺโขภกฺกิปฺกขปจฺจยสมฺภูจฺจนา มีปัจจัยอันเป็น ปฏิปັกษต่อความกำเริบแห่งธาตุที่กระทำความกระสับกระส่าย เป็นต้นแห่งกาย และจิตเป็นสมฺภูจฺจนา ยถากุณฺม ตามลำดับ ฯ

ปน ก็ กาโยติ เอตฺถ ในคำว่า กาโย นี้ เวทนาทิกฺขณฺนตฺตยสุส คหณฺนํ ทานฺนระบฺภูถึงชั้น ๓ มีเวทนาชั้นนี้เป็นต้น ฯ ยสฺมา จ ก็เพราะ เอเต เทว เทว ธรรมมา เอกโต หุตฺวา เจตสิกธรรมเหล่านี้ รวมกันเป็นคู่ ๆ หนนฺติ ย่อมกำจัด ปฏิปັกษธมฺเม ธรรมที่เป็นข้าศึกได้ ยถาสกฺม ตามสภาวะของตน ตสฺมา ฉะนั้น วุตฺตา พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส ทฺวิธตา เจตสิกธรรมไว้เป็นคู่ ๆ อิเชว ในปัสสัทธิ เป็นต้นนี้เท่านั้น น สมธาธิสฺส หาทฺธสฺสไว้ในสมธาธิเป็นต้นไม่ ฯ อปิจ อีกอย่างหนึ่ง จิตฺตสุเสว ปสฺสทฺธาทิกภาโว ความที่จิตสงบเป็นต้นนั้นแหละ โหติ ย่อมมีได้ จิตฺตปสฺสทฺธาทิกิ ด้วยจิตตปัสสัทธิเป็นต้น ปน ส่วน รูปกายสุสาปิ (ปสฺสทฺธาทิกภาโว) ความที่แม้รูปกายสงบเป็นต้น (โหติ) ย่อมมีได้ กายปสฺสทฺธาทิกิ ด้วยกายปัสสัทธิ เป็นต้น ตํสมฺภูจฺจนาปณฺนิตฺตฺรูปพฺรณฺวเสน ด้วยอำนาจความแผ่ไปแห่งรูปอันประณีต ซึ่งมีกายปัสสัทธิเป็นต้นเป็นสมฺภูจฺจนา อิติ เพราะเหตุนี้ จ ก็ ตทตฺถสนฺนทฺสสนฺตลํ เพื่อจะชี้แจงเนื้อความนั้น วุตฺตา พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส ทฺวิธตา เจตสิกธรรม เป็นคู่ ๆ ไว้ เอตฺถ ในที่นี้ ฯ สาธารณา เจตสิกธรรม ๑๙ ประการ ชื่อว่าเกิดมี

ทั่วไป โสภณานิ สพฺเพสมฺปิ แก่โสภณจิตแม้ทุกดวง (๕๙ หรือ ๙๑ ดวง) เตสุ อุปฺปชฺชนโต เพราะเกิดขึ้น ในโสภณจิตเหล่านั้น นิยมเน โดยแน่นอน อิติ เพราะเหตุนั้น โสภณสาธาธนา เจตสิกธรรม ๑๙ ประการเหล่านั้น จึงชื่อว่า โสภณสาธาธณเจตสิก ฯ

สมฺมาวาจา ที่ชื่อว่าสัมมาวาจา สมฺมา วทฺนฺติ เอตยาติ เพราะอรรถวิเคราะหฺว่า เป็นเครื่องกล่าวโดยชอบแห่งเหล่าชน วจฺจุจฺริตฺวิริติ คือ เจตนา เป็นเครื่องงดเว้นจากวจฺจุจฺริต ฯ สา เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากวจฺจุจฺริตนั้น จตฺตฺพุทฺธา มี ๔ ประการ อิติ คือ มุสฺวาทา เวมณฺนิ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการกล่าวเท็จ ๑ ปิสฺสุณฺวาจา เวมณฺนิ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการกล่าวล่อลึง ๑ ผรุสฺวาจา เวมณฺนิ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการกล่าวคำหยาบ ๑ สมฺมุปลปา เวมณฺนิ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการกล่าวเพื่อเจ้า ๑ ฯ กมฺมเมว การงานนั่นเอง กมฺมนฺโต ชื่อว่ากัมมันตะ สุตฺตฺนฺตวนฺนฺตาทโย วิยจฺจคฺคฺพฺทฺมิ สุตฺตฺนฺต คฺคฺพฺทฺและ วนฺนฺต คฺคฺพฺทฺเป็นต้น ฉะนั้น ฯ กมฺมนฺโต การงานสมฺมา ปวตฺโต เป็นไปแล้ว โดยชอบ สมฺมากมฺมนฺโต ชื่อว่า สัมมากัมมันตะ กายจฺจุจฺริตฺวิริติ ได้แก่ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากกายจฺจุจฺริต ฯ สา เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากกายจฺจุจฺริตนั้น ทิวิธา มี ๓ ประการ อิติ คือ ปาณาติปาตา เวมณฺนิ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต ๑ อทินฺนาทานา เวมณฺนิ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากอทินนาทาน ๑ กาเมสุมิจฺฉาจาโร เวมณฺนิ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร ๑ ฯ สมฺมาอาชีโว ที่ชื่อว่าสัมมาอาชีวะ สมฺมา อาชีวนฺติ เอเตนาติ เพราะอรรถวิเคราะหฺว่า เป็นเครื่องเป็นอยู่โดยชอบแห่งเหล่าชน มิจฺฉาชีวฺวิริติ ได้แก่ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากมิจฉาชีพ ฯ ปน ก็ โส สัมมาอาชีวะนั้น สตฺตฺวิโร มี ๗ ประการ วิรมณฺวเสน ด้วยอำนาจการงดเว้น อาชีวะเหตุกายวจฺจุจฺริตโต จากกายจฺจุจฺริตและวจฺจุจฺริตอันมีอาชีวะเป็นเหตุ วา หรือว่า พหฺวิโร มีมากอย่าง กุหนาลปนาทิมิจฺฉาชีวฺวิรมณฺวเสน ด้วยอำนาจงดเว้นจากมิจฉาชีวะมีการโกหกและการหลอกลวงเป็นต้น ฯ ปน ก็

ติวิธาปี เอตา วิรติแม่ทั้ง ๓ ประการเหล่านั้น **ปจฺเจกั** แต่ละอย่าง **ติวิธา** แยก
 ออกเป็น ๓ ประการ **สมฺปตฺตสมาทานสมฺมุจฺเจทวิรติวเสน** คือ สัมปตตวิรติ ๑
 สมาทานวิรติ ๑ สมฺมุจฺเจทวิรติ ๑ ๆ **วิรติโย** นาม ที่ชื่อว่าวิรติ **ยถาวุตฺตทฺตฺจฺริเทหิ**
วิรมณฺโตะ เพราะงดเว้นจากทฺจฺริตตามทีกล่าวแล้ว ๆ **กรฺรณา** ที่ชื่อว่ากรฺรณา **กโรติ**
ปรทฺกฺเข สติ สาธุนั หทยเขทฺ ชนฺติ กิริติ วา วิกฺขิปีติ ปรทฺกฺขั กิณฺนาคิ วา ตั
หีสติ กิริยติ วา ทฺกฺขิเตสุ ปสฺสริยตีติ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมกระทำ คือ
 เมื่อทุกข์ของผู้อื่นมีอยู่ ย่อมยังความลำบากใจให้เกิดแก่สาธุชนทั้งหลายหรือเรียกราย
 ได้แก่ กระจายทุกข์ของผู้อื่นหรือเกลี้ย คือกำจัดทุกข์ของผู้อื่นนั้น หรือย่อมคลี่คลาย
 คือปลดเปลื้อง ในเมื่อสัตว์ทั้งหลายได้รับความทุกข์ ๆ **สา** กรฺรณาเจตสิกนั้น
ปรทฺกฺขาปนฺยณกามตาลกฺขณา มีลักษณะคือความประสงค์จะบำบัดทุกข์ของผู้อื่น ๆ
หิ ความจริง ตาย ปรทฺกฺขั อปฺนิยตุ วา กรฺรณาเจตสิกนั้น จะนำทุกข์ของผู้อื่น
 ออกไปได้ก็ตาม มา วา นำออกไปไม่ได้ก็ตาม **สา** กรฺรณาเจตสิกนั้น **ปวตฺตติ**
 ย่อมเป็นไป **ตทากาเรเนว** โดยอาการคือความบำบัดทุกข์ของผู้อื่นนั้นนั่นเอง ๆ
มฺุทิตา ที่ชื่อว่ามฺุทิตา **โมทฺนฺติ** เอตยาติ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องชื่นชม
 แห่งเหล่าชน ๆ **สา** มฺุทิตาเจตสิกนั้น **ปรสมฺปตฺติอนุโมทฺนลฺกฺขณา** มีลักษณะ
 พลอยยินดีสมบัติของผู้อื่น ๆ (**เทว เจตสิก**) กรฺรณาเจตสิกและมฺุทิตาเจตสิก
 ทั้ง ๒ ประการ **อปฺปมาณา** ชื่อว่าหาประมาณมิได้ **อปฺปมาณสตฺตตารมฺมณฺตฺตา**
 เพราะเป็นธรรมชาติมีสัตว์หาประมาณมิได้เป็นอารมณ์ ๆ **ตา** เอว กรฺรณาเจตสิกและ
 มฺุทิตาเจตสิกที่หาประมาณมิได้เหล่านั้นนั้นแหละ **อปฺปมณฺญา** ชื่อว่าอัปมัญญา-
 เจตสิก ๆ (**โจนฺนา**) ถาม **อิติ** ว่า **จ** ก็ (**อนฺรุทฺโธ**) ท่านพระอนฺรุทฺธาจารย์
วทฺขติ จักกล่าว **อิติ** ว่า **จตฺสฺโส** **อปฺปมณฺญา** อัปมัญญาเจตสิกมี ๔ ประการ ดังนี้
นฺนุ มิใช่หรือ **ปน** แต่ **กสฺมา** เพราะเหตุไร **เอตฺถ** ในอธิการว่าด้วยการแสดง
 เจตสิกธรรมตามสภาวะนี้ (**อนฺรุทฺเธน**) ท่านพระอนฺรุทฺธาจารย์ **เทวเยว** **วุตฺตา**
 จึงกล่าวอัปมัญญาไว้เพียง ๒ ประการเท่านั้น ๆ (**วิสขฺขนา**) ตอบ **อิติ** ว่า
อโทสตรมฺมชฺตตฺตาทิ **เมตฺตฺตฺเพกฺขานั** **คหิตฺตฺตา** เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า

ทรงรวมเมตตาเข้ากับอโทสเจตสิก และอุเบกขาเข้ากับตัดตรมัชฌัตตตาเจตสิก ฯ
 หิ ความจริง อโทโสเยว อโทสเจตสิกนั้นแหละ สตุเตสุ หิตขุมาสยวสปปวตุโต
 ที่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งอชยาศัย์เกือกูลในสัตว์ทั้งหลาย เมตตนา นาม ชื่อว่าเมตตา ฯ
 ตตฺตรมขุมตฺตตาว ตัตตตรมัชฌัตตตาเจตสิกนั่นเอง เตสุ ปฏิฆานุนยวูปสมวสปปวตุตา
 ที่เป็นไปด้วยอำนาจความสงบระงับความขัดเคือง และความยินดี (ความยินดีและ
 ความยินร้าย) ในหมู่สัตว์เหล่านั้น อุเปกฺขนา นาม ชื่อว่าอุเบกขา ฯ เตน เพราะ
 เหตุนั้น โปราณา ท่านพระโบราณจารย์ทั้งหลาย อาหุ จึงกล่าวไว้ว่า

หิ ความจริง ยสฺมา เพราะ อพฺยาปาเทน เมตตนา คหิตา เมตตนา
 พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงระบุนุ ด้วยอโทสเจตสิก ตตฺตรมขุมตฺตตาย จ
 อุเปกฺขนา คหิตา และอุเบกขา ทรงระบุนุ ด้วยตัดตรมัชฌัตตตาเจตสิก
 ตสฺมา ฉะนั้น น คหิตา ท่านพระอนุรุทธาจารย์ จึงไม่ระบุนุ อุโก
 เมตตนาและอุเบกขา ทั้ง ๒ ประการนั้นไว้ในที่นี้ ฯ

ปกฺกาเรน ชานาติ ธรรมชาติใด ย่อมรู้โดยอาการทั่วถึง อนิจฺจาทิวเสน
 อวพฺขุมฺติ ได้แก่ รู้ชัดด้วยอำนาจไตรลักษณ์ มีอนิจจลักษณะเป็นต้น อิติ เหตุนั้น
 ธรรมชาตินั้น ปญฺญา ชื่อว่าปัญญา ฯ สวา เอว ปญฺญานันนินฺนแล อินฺทฺริยํ ชื่อว่า
 เป็นอินทรีย์ ยลาสกาวาวิโพธเน อธิปฺจฺจโยคโต เพราะประกอบด้วยความเป็นใหญ่
 ในการรู้ชัดตามสภาวะ อิติ เพราะเหตุนั้น ปญฺญินฺทฺริยํ จึงชื่อว่าปัญญาอินทรีย์ ฯ
 (ปฺจฺจนา) ตาม อิติ ว่า อถ เมื่อเป็นเช่นนั้น สญฺญาวิญฺญาณปญฺญานํ กิณฺุณนากรณํ
 สัจฺญญา วิญฺญาณ และปัญญา ทำหน้าที่ต่างกันอย่างไร ฯ (วิสฺขุชฺชา) ตอบ อิติ ว่า
 ตาว ลำดับแรก สญฺญา สัจฺญญา นีลาทิวเสน สญฺชานนฺมตฺตํ กโรติ ย่อมทำหน้าที่
 เพียงหมายรู้ ด้วยอำนาจอารมณ์มีสีเขียวเป็นต้น (ปน) (แต่) น สกฺโกติ ไม่สามารถ
 ลกฺขณปฏฺวิเวรฺมฺปิ กาคฺตุ์ จะทำแม้ความรู้แจ้งไตรลักษณ์ได้ ฯ วิญฺญาณํ วิญฺญาณ
 ลกฺขณปฏฺวิเวรฺมฺปิ สาเรติ ย่อมให้สำเร็จแม้ความรู้แจ้งไตรลักษณ์ได้ ปน แต่
 น สกฺโกติ ไม่สามารถ อุตฺตฺสูกฺเกตฺวา มคฺคํ ปาเปตฺตุ์ จะให้ผ่านไปถึงแล้วบรรลุมรรคได้ ฯ ปน ส่วน ปญฺญา ปญฺญา ติวริชฺมฺปิ กโรติ ย่อมทำหน้าที่ได้แม้

ทั้ง ๓ อย่าง ๆ **เอตถ** ในข้อนี้ **กหาปณาวโพธ** มีการตั้งเหตุรู้กหาปณะ **พาลคามิกเหรณุณิกาน** ของเด็ก คนชาวบ้าน และเจ้าหน้าที่การเงิน **นิทสูสน** เป็นตัวอย่าง **อิตติ** แล ๆ **จ** ก็ **เอตถ** ในบรรดาสัญญา วิญญาณ และปัญญา ๓ ประการนี้ **ญาณวิปยุตตสญญา** **อาการคฺคหณวเสน** **อุปฺปชฺชนกาเล** ในเวลาที่สัญญาเป็นญาณวิปยุตเกิดขึ้นด้วยอำนาจกำหนดรู้อาการ วิญญาณ **วิญญาณ** **อฺพฺโพหาริก** ย่อมเป็นอฺพฺโพหาริก (มีแต่ไม่ปรากฏ) ๆ **เสสกาเล** **เอ** ในเวลาที่เหลือนั้นแล **วิญญาณ** **วิญญาณ** **พลว** ย่อมมีพลัง ๆ **ปน** ส่วน **ญาณ** **สมฺปยุตฺตา** **อุโปปิ** สัญญากับวิญญาณแม้ทั้ง ๒ ประการ ที่เป็นญาณสัมปยุต **ตทฺนุกตฺติกา** **โหนฺติ** ย่อมมีคติคล้อยตามปัญญานั้น ๆ **สมฺพนฺโธ** เชื่อมความ **อิตติ** ว่า **สพฺพลาปิ** แม้โดยประการทั้งปวง **ปญฺจวิสฺติ** โสภณเจตสิกมี ๒๕ ประการ ๆ **เตรสญฺยสมานาติอาทิตฺติ** ด้วยคำว่า **เตรสญฺยสมานา** เป็นต้น **วฺตุตฺตาน** **สงฺคโห** เป็นการรวบรวมเจตสิกธรรมที่กล่าวไว้ **ตีหิ** **ราสีหิ** โดยราศี ๓ ๆ

อวิยฺยุตฺตา ธรรมเหล่าใดไม่พฺรากล **จิตฺเตน** **สท** กับจิต **เจตฺติกาติ** **วฺตุตฺ** **โหติ** มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายว่า **เจตฺติกาธรรม** **อิตติ** เพราะเหตุนั้น **จิตฺตาวิยฺยุตฺตา** ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าจิตตาวิยฺยุตฺตา ๆ **อุปฺปาโท** สภาวะที่ชื่อว่าอุปฺปาทะ **อุปฺปชฺชตีติ** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมเกิดขึ้น ๆ **จิตฺตเมว** **อุปฺปาโท** **อุปฺปาทะ** คือจิต **จิตฺตูปฺปาโท** ชื่อว่าจิตตูปฺปาทะ (จิตตูปฺปาท) ๆ **ปน** ส่วน **อณฺยตฺถ** ในที่อื่น **สสมฺปยุตฺต** **จิตฺต** จิตพร้อมทั้งสัมปยุตตธรรม **วฺจฺจติ** ท่านเรียก **อิตติ** ว่า **จิตฺตูปฺปาโท** **จิตฺตูปฺปาทะ** **อุปฺปชฺชติ** **จิตฺต** **เอเตนาคิ** **อุปฺปาโท** **ธมฺมสมฺมุโห** **จิตฺตญฺจ** **ต** **อุปฺปาโท** **จาติ** **จิตฺตูปฺปาโทติ** **กตฺวา** เพราะอธิบายว่า จิตย่อมเกิดขึ้นด้วย **หฺมวตฺตธรรม** นี้ เพราะเหตุนั้น **หฺมวตฺตธรรม** นั้น จึงชื่อว่าอุปฺปาทะ ได้แก่ **หฺมฺุธรรม** **จิต** นั้นด้วย เป็นเหตุเกิดขึ้นด้วย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าจิตตูปฺปาทะ ๆ **หิ** **ความจริง** **กตฺถจิ** ในที่บางแห่ง **สทฺทสฺตถวิทฺ** ท่านอาจารย์ผู้รู้คัมภีร์คัพพศาสตร์ทั้งหลาย **อิจฺจนฺติ** ย่อมปรารถนา **ปฺลฺลึงค์** **ปฺงฺลึงค์** **สมฺหารทฺวนฺเทวปิ** แม้ใน **สมฺหารทฺวันทวสมาส** ได้บ้าง ๆ **สมฺพนฺโธ** เชื่อมความ **อิตติ** ว่า **อิโต** **ปรี** เบื้องหน้า

แต่ขึ้นไป ข้าพเจ้า (พระอนุรุทธาจารย์) **ปฏุจจติ** จักกล่าว **สมปโยโค** สัมปโยค **เตสั** จิตตาวิชุตตานันิ แห่งเจตสิกธรรม ที่ไม่พวากับจิตเหล่านั้น **ปฏุเจกั** แต่ละ ประการ **จิตตูปปาเทสุ** ในจิตตูปบาททั้งหลาย **ยถาโยคั** ตามที่ประกอบได้ ฯ

ทวิปญจวิญญานานิ ปัญจวิญญานจิตทั้งสองฝ่าย (๑๐ ดวง) **วชชิตานิ** เอเตหิ (จตุจตุตทาพีสกาмаวจรจิตเตหิ) อังกาмаวจรจิต ๔๔ ดวงเหล่านี้เว้นแล้ว วา หรือว่า เอตานิ กาмаวจรจิต ๔๔ ดวงเหล่านี้ **เตหิ** (ทวิปญจวิญญาณเอหิ) อันปัญจวิญญานจิตทั้งสองฝ่าย (๑๐ ดวง) เหล่านี้ **วชชิตานิ** เว้นแล้ว **สภาเวน** อวิตกกุตตา เพราะปัญจวิญญานจิตทั้งสองฝ่ายเหล่านี้ไม่มีวิตกเจตสิกตาม สภาวะ **อิติ** เพราะเหตุนี้ **จตุจตุตทาพีสกาмаวจรจิตตานิ** กาмаวจรจิต ๔๔ ดวง **ทวิปญจวิญญาณวชชิตานิ** ชื่อว่า เว้นปัญจวิญญานจิตทั้งสองฝ่าย หรืออัน ปัญจวิญญานจิตทั้งสองฝ่ายเว้นแล้ว ฯ **อธิปปาโย** อธิบายความ **อิติ** ว่า (วิตกโก) วิตกเจตสิก (ชายติ) ย่อมเกิด **เตสุ** เจว ในกาмаวจรจิต ๔๔ ดวง เหล่านี้ด้วย **เอกาทสสุ** **ปรมชฌานจิตเตสุ** (จ) ในปฐมฌานจิต ๑๑ ดวงด้วย **เสทานันิ** (ทุตติยชฌานาทินันิ) ภาวนาพเลน อวิตกกุตตา เพราะจิตทั้งหลาย ที่เหลือมีทุตติยฌานจิตเป็นต้น ไม่มีวิตกเจตสิก ด้วยกำลังแห่งภาวนา ฯ **วิจาโร** วิจารเจตสิก **ชายติ** ย่อมเกิด **ฉสญฺจิจิตเตสุ** ในจิต ๖๖ ดวง **อิติ** คือ **เตสุ** **เจว** **ปญจปญญาสวิตกกจิตเตสุ** ในจิตที่สหระคตด้วยวิตกเจตสิก ๕๕ ดวง เหล่านี้ด้วย **เอกาทสสุ** **ทุตติยชฌานจิตเตสุ** **จ** ในทุตติยฌานจิต ๑๑ ดวงด้วย ฯ **อธิโมกโข** อธิโมกข์เจตสิก **ชายติ** ย่อมเกิด **เอกาทสหิ** **วชชิตเตสุ** **อญฺจสตุตติจิตเตสุ** ในจิต ๗๘ ดวง **เวณจิต** ๑๑ ดวง **อิติ** คือ **ทวิปญจวิญญาณเอหิ** ปัญจวิญญานจิต ทั้งสองฝ่าย (๑๐ ดวง) **วิจิกิจฉาสหคเตน** **จ** และโมหมูลจิตที่สหระคตด้วย วิจิกิจฉาเจตสิก (๑ ดวง) ฯ **วิริยั** **วิริยเจตสิก** **ชายติ** ย่อมเกิด **โสพสหิ** **วชชิตเตสุ** **เตสตุตติยา** **จิตเตสุ** ในจิต ๗๗ ดวง **เวณจิต** ๑๖ ดวง **อิติ** คือ **ปญจทวาราวชชเนน** **ปัญจทวาราวชชเนน** (๑ ดวง) **ทวิปญจวิญญาณเอหิ** **ปัญจวิญญานจิตทั้งสองฝ่าย** (๑๐ ดวง) **สมปฏิกิจฉนุนทเวเนน** สัมปฏิกิจฉนุนจิต (๒ ดวง) **สนตุธีรณคตุเตเนน** **จ**

เฉพาะในโทสมูลจิต (๒ ดวง) เท่านั้น ตตถ ตตถ ปฏิพนนวเสเนว ปวตตนาโต เพราะเป็นไปด้วยอำนาจการกระทบกระทั่งในอารมณ์นั้น ๆ นั่นเอง **ปรสมฺปตฺติ อุตฺตสมฺปตฺติยา จ ปเรหิ สาธารณภาวํ อนิจฺจนตฺตสฺส** แก่บุคคลผู้ริษยาสมบัติของผู้อื่น **อดตสมฺปตฺติยา จ ปเรหิ สาธารณภาวํ อนิจฺจนตฺตสฺส** แก่บุคคลผู้ไม่ปรารถนาภาวะแห่งสมบัติของตนทั่วไป กับคนอื่น **กตาททฺทจฺจริตฺตจฺจริเตสฺส อนุโสจฺจนตฺตสฺส จ** และแก่บุคคลผู้เศร้าโศก เนื่อง ๆ ในเพราะทุจริตที่ตนทำแล้ว และสุจริตที่ตนมิได้ทำ ๆ **ถีนมิตฺทํ** ถีนเจตสิก และมิตฺทเจตสิก **ลพฺภติ** ก็หาได้ **สสฺสงฺขารเสว** เฉพาะในอกุศลจิตที่เป็นสังขาริก (๕ ดวง) เท่านั้น **อกมฺมญฺญตฺตปฏิกตฺตสฺส ตถาสภาวติกฺขเสสฺส อสฺสงฺขาริเกสฺส ปวตตนาโยคโต** เพราะเจตสิกธรรมที่มีปกติไม่ควรแก่การทำงาน ไม่ประกอบด้วยความเป็นไปในอกุศลจิตที่เป็นสังขาริก (๕ ดวง) ซึ่งกล้าแข็งได้ ตามสภาวะอย่างนั้น ๆ

โยชนา มีวาจาประกอบความ **อิตฺติ** ว่า **จตฺตารโ** เจตสิก ๔ ประการ **กตา** ท่านพระอนุรุธททอาจารย์จัดไว้ **สพฺพปาปญฺญเสว** เฉพาะในอกุศลจิตทุกดวง (๑๒ ดวง) เท่านั้น **ตโย** เจตสิกธรรม ๓ ประการ **กตา** จัดไว้ **โลภมฺมูเลเยว** เฉพาะในโลภมูลจิต (๘ ดวง) เท่านั้น **ยถาสมฺภวํ** ตามที่เกิดมีได้ **จตฺตารโ** เจตสิกธรรม ๔ ประการ **กตา** จัดไว้ **โทสมฺมูเลเยว** เฉพาะในโทสมูลจิต (๒ ดวง) เท่านั้น **ตถา** อนึ่ง **ทฺวยํ** เจตสิกธรรม ๒ ประการ (**กตํ**) จัดไว้ **สสฺสงฺขารเยว** เฉพาะในอกุศลจิตที่เป็นสังขาริก (๕ ดวง) เท่านั้น ๆ **จสทฺโท** จ ศัพท์ **วิจิกิฉฺฉาจิตฺเต จาติ** ในบทว่า **วิจิกิฉฺฉาจิตฺเต จ** นี้ **อวธารणे** ใช้ในอรรถอวธารณะ ๆ **สมฺพนฺโ** เชื่อมความ **อิตฺติ** ว่า **วิจิกิฉฺฉา** วิจิกิฉฺฉาเจตสิก **วิจิกิฉฺฉาจิตฺเต จ** หาได้เฉพาะในจิตที่สัมปยุตด้วยวิจิกิฉฺฉาเจตสิก (โมหมูลจิต ๑ ดวง) เท่านั้น ๆ **โลกุตฺตรจิตฺเตสฺส** ในโลกุตฺตรจิต (๘ หรือ ๔๐ ดวง) **กทาจิบางคราว** **สมฺมาสงฺกปฺปวิโร** **สียา** ฟังเว้นวิตกเจตสิก **ปาทกชฺฌานาทิวเสน** ด้วยอำนาจฌานที่เป็นบาทเป็นต้น **ปน** แต่ **น** **วิโร** **อภาโว** จะไม่ฟังมีวิโรเจตสิก (๓ ประการ) ก็หาได้ **มคฺคสฺส** ภายทุจริตาที่นี้ **สมฺมุจฺเจทวเสน** **ผลสฺส จ**

การณํ เป็นเหตุ ๑ นียตาติ อิมินา ด้วยบทว่า นียตา นี้ (อนุรุทฺโธ) ท่านพระอนุรุทธาจารย์ นินวาเรติ ย่อมห้าม กทาจิ สมภโว วิรติเจตสิกเกิดมีในกาลบางคราว (โลกุตตรจิตฺเตสุ ในโลกุตตรจิต ๘ ดวงหรือ ๔๐ ดวง) โลกิเยสุ วยเหมือนในโลกียจิต (๘๑ ดวง) ฉะนั้น ๑ ตถาหิ จริงอย่างนั้น เอตา วิรติเจตสิก ๓ ประการเหล่านี้ (ภควตา) พระผู้มีพระภาคเจ้า เทลิตา ทรงแสดงไว้ โลกิเยสุ ในโลกียจิต (๘ ดวง หรือ ๔๐ ดวง) เยวาปนกวเสณ ด้วยอำนาจเป็นเยวาปนกเจตสิก ปน ส่วน อิท ในโลกุตตรจิตฺตจิต (๘ ดวง หรือ ๔๐ ดวง) นี้ (ภควตา) พระผู้มีพระภาคเจ้า เทลิตา ทรงแสดงไว้ สรูปเนว ตามสภาวะนั้นแหละ ๑ อวธารณน ด้วยบทอวธารณะ กามาวจรกุสเลเสววาติ ในคำว่า กามาวจรกุสเลเสว นี้ (อนุรุทฺโธ) ท่านพระอนุรุทธาจารย์ นินวาเรติ ย่อมห้าม กามาวจรวิปากกิริยาสุ มหคฺคเตสุ จ สมภโว วิรติเจตสิก ๓ ประการเหล่านั้น เกิดมีในกามาวจรวิปากจิต (๘ ดวง) กามาวจรกิริยาจิต (๘ ดวง) และในมหัคคตจิต (๒๗ ดวง) ๑ จ ก็ (อนุรุทฺโธ) ท่านพระอนุรุทธาจารย์ วกฺขติ จักกล่าว ตถา เอว ตามอาการนั้นแหละ อุปริ ไขข้างหน้า ๑ กทาจิตฺติ บทว่า กทาจิ ได้แก่ มุสาวาทาทีเอเกกทฺวจฺริเตหิ วิรมณกาลเ ในเวลาเว้นจากทฺวจฺริตแต่ละอย่างมีมุสาวาทเป็นต้น ๑ (วิรติโย) ก็ วิรติเจตสิก ๓ ประการเหล่านั้น อุปฺปชฺชนฺตปิ แม้เกิดขึ้นอยู่ กทาจิ ในกาลบางคราว น เอกโต อุปฺปชฺชนฺติ ก็ไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน วิติกฺกมิตพฺพตฺถุสงฺฆาตานิ อตฺตโน อาลมฺพนานิ สมภวาเปกฺขตฺตา เพราะเพ่งถึงความเกิดแห่งอารมณ์ของตน กล่าวคือวัตฺถุที่จะพึงล่วงละเมิด อิติ เพราะเหตุนั้น (อนุรุทฺเธน) ท่านพระอนุรุทธาจารย์ วุตฺตํ จึงกล่าว วิสุํ วิสุํ อิติ ว่า วิสุํ วิสุํ ดังนี้ ๑

อุปฺปนาอุปฺตฺตานิ อุปฺปมณฺถานํ อັปมณฺถานาเจตสิกทีถึงอุปฺปนาแล้ว น กทาจิ โสมนสฺสรหิตา ปวตฺติ อตฺถิ ย่อมไม่มี ความเป็นไปอันปราศจาก โสมนัสเวทนาในกาลบางคราว อิติ เพราะเหตุนั้น วุตฺตํ ท่านพระอนุรุทธาจารย์ จึงกล่าวคำ ปญฺจม ๑เป๑ จิตฺเตสุติ ว่า ปญฺจมชฺฆมานวชฺชิตมคฺคตฺติตฺเตสุ ดังนี้ ๑

มหคฺคตานิ จิตทั้งหลายที่ชื่อว่ามหัคคตะ วินีวรณาทิตาย มหตฺตํ คตานิ
 มหนฺตเทหิ वा ฉายีหิ คตานิ ปวตฺตทานีติ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ถึงความเป็นใหญ่
 เพราะเป็นจิตปราศจากนิर्वรณธรรมเป็นต้น หรืออันผู้ใดมานทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ใหญ่
 ถึงแล้ว คือบรรลุแล้ว ฯ นานา หุตฺวาติ สองบทว่า นานา หุตฺวา ความว่า
 (อปฺปมณฺญาโย) อปฺปมัญญาเจตสิก วิสฺสุ วิสฺสุ หุตฺวา (ชายนฺติ) ย่อมมีแยก ๆ กัน
 อตฺตโน อาลมฺพนฺภูตानํ ทุกฺขิตฺตฺสูตฺตตฺตानํ อาปาลคฺมฺนาเปกฺขาย โดยเฟ่งถึง
 เหล่าสัตว์ผู้ได้รับความทุกข์ หรือได้รับความสุข ที่เป็นอารมณ์ของตนมาปรากฏ
 ภิณฺนาลมฺพนฺตฺตา เพราะกรุณาเจตสิกและมูทิตาเจตสิกมีอารมณ์ต่าง ๆ กัน ฯ
 เอตฺถาติ บทว่า เอตฺถ อิมฺสฺส กามาวจรจิตฺเตสฺส ได้แก่ บรรดากามาวจรจิต
 (กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง และกามาวจรกิริยาจิตที่เป็นสเหตุกะ ๘ ดวง) เหล่านี้ ฯ
 ปริกมฺมํ การบริกรรม อฺเปกฺขาสหคตจิตฺเตหิ แม้ด้วยจิตที่สหระคตด้วยอุเบกขาเวทนา
 อปฺปนาวิธิตฺ ปุพฺเพ ปริจยวเสน ด้วยอำนาจความเคยชินในกาลก่อนแต่วิधिแห่ง
 อปฺปนา โหติ ย่อมมีได้ กรุณามูทิตากาวนากาลเ ในเวลาเจริญกรุณาเจตสิกและ
 มูทิตาเจตสิก ยถา ตํ ปคฺคนฺถํ สขฺฆายนฺตฺสฺส กทาจิ อญฺญาวิทิตฺตฺสาปิ สขฺฆายนํ
 ดุจคนทีสวดคัมภีร์ที่ชำนาญ บางคราว แม้จะส่งจิตไปในอารมณ์อื่น ก็ยังสวดได้
 จ และ ยถา ปคฺคนฺวิปฺสฺสนาย สงฺขารเ สมฺมสนฺตฺสฺส กทาจิ ปริจยพฺเลน
 ฌานวิปฺยุตฺตจิตฺเตหิ สมฺมสนํ ดุจพระโยคาวจรผู้พิจารณาสังขารธรรม
 ด้วยวิปัสสนาที่คล่องแคล่ว บางคราว ก็พิจารณาได้ ด้วยจิตที่เป็นฌานวิปยุต
 (ไม่ประกอบด้วยปัญญา) ด้วยกำลังแห่งความเคยชิน ฉะนั้น อิติ เพราะเหตุนี้
 อฺเปกฺขาสหคตกามาวจรเสฺส กรุณามูทิตานํ อสมฺภววาโ ท วาทะที่ว่า กรุณาเจตสิก
 และมูทิตาเจตสิกไม่เกิดมีในกามาวจรจิตที่สหระคตด้วยอุเบกขาเวทนา กโ
 ทานฺพระอนุรุธาจารย์จึงแต่งไว้ อิติ ว่า เกจิวาโ เป็นเกจิวาทะ ฯ ปน แต่
 ทฺฐจฺพโ บัณฺฑิต พิงเห็น อปฺปนาวิธียํ ตาสํ เอกนฺตโ โสมนฺตฺสฺสสหคเตเสว
 สมฺภโว กรุณาเจตสิกและมูทิตาเจตสิกทั้ง ๒ ประการเหล่านั้นเกิดมี เฉพาะใน
 กามาวจรจิต ที่สหระคตด้วยโสมนัสสเวทนา โดยส่วนเดียวในวิधिแห่งอปฺปนา

ภินนเวทนสุสาปิ อาเสวนปจฺจยาภาวโต เพราะจิตแม้ที่มีเวทนาต่างกัน ไม่มี
อาเสวนปจฺจย ภินนชาติกสฺส วีย ดุจจิตที่มีชาติต่างกัน ฉะนั้น ฯ

ตโย โสฬสจิตฺเตสุติ บาทคาถาว่า ตโย โสฬสจิตฺเตสุ เป็นต้น ความว่า
สมุมาวาจาตโย ตโย ธมฺมา เจตสิกธรรม ๓ ประการมีสัมมาวาจา เป็นต้น
ชายนฺติ ย่อมเกิด อฏฺฐโลกุตฺตรกามาจรกฺุสลวเสน โสฬสจิตฺเตสุ ในจิต ๑๖
คือ โลกุตฺตรจิต ๘ ดวง และกามาจรกฺุสลจิต ๘ ดวง ฯ (อนุรุธฺเรน)
ท่านพระอนุรุธาจารย์ ทสฺเสตฺวา ครั้งแสดง นียตานิยตสมุปโยควเสน วุตฺเตสุ
อนิยตธมฺเม อนิยตธรรมในบรรดาเจตสิกธรรมที่กล่าวไว้ ด้วยอำนาจแห่งเจตสิกธรรม
ที่มีการประกอบแน่นอน และการประกอบไม่แน่นอน เอกโต รวมกัน เหว
ดังพรรณนามาฉะนี้แล้ว เสสนํ นียตภาวํ ทิเปตฺตุ เพื่อจะแสดงว่า เจตสิกธรรม
ที่เหลือเป็นธรรมที่มีการประกอบแน่นอน อีสฺสามจฺเจรธาติอาทิ วุตฺตํ จึงกล่าวคำว่า
อิสฺสามจฺเจรธา ดั่งนี้เป็นต้น ฯ โยชนา มีวาจาประกอบความ อิติ ว่า อีสฺสา ฯ
เป ฯ กรุณาทโย อีสฺสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิกกุกฺกุจจเจตสิก วิรฺติเจตสิก และ
อัปป์มัญญาเจตสิกมีกรุณาเจตสิก เป็นต้น กทาจิ บางคราว นานา หุตฺวา ชายนฺติ
ก็เกิดแยกกัน จ ส่วน มาโน มานเจตสิก ชายติ ย่อมเกิด กทาจิ ในกาลบางคราว
เสยฺโยหฺมสมฺมิตฺตาทิวสฺปวตฺตติยํ คือในเวลาเป็นไปด้วยอำนาจถือตัวว่า เราเป็น
ผู้ประเสริฐกว่า ดั่งนี้เป็นต้น ถีนมิทฺธํ ถีนเจตสิกและมิทฺธเจตสิก ตธา ก็เหมือนกัน
กทาจิ อกมฺมณฺณวสฺปวตฺตติยํ สห อณฺณมณฺณํ อวิปฺปโยควเสน ชายติ คือ
ย่อมเกิดร่วมกัน คือด้วยอำนาจไม่แยกกันและกันในกาลบางคราว คือในคราวที่
เป็นไปด้วยอำนาจที่จิตไม่ควรแก่การงาน ฯ อถฺวา อีกอย่างหนึ่ง (ปญฺจติเตน)
บัณฺฑิต โยเชตฺวา พิงประกอบ มาโน จาติ เอตฺถ จสทฺทํ จ ศัพท์ในคำว่า
มานอ จ นี้ สหาติ เอตฺถาปิ เข้าแม้ในคำว่า สห นี้ โยชนา ทฺฐจฺพฺพา แล้วพึงเห็น
วาจาประกอบความ อิติ ว่า ถีนมิทฺธํ ถีนเจตสิกและมิทฺธเจตสิก ชายติ
ย่อมเกิด สห ร่วมกัน จ สสงฺขาริกปฏฺิเฆ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตสสงฺขาริเกสุ จ
อิสฺสามจฺเจรกุกฺกุจฺเจหิ มาเนน จ สทฺธิ คือร่วมกับอิสฺสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก

และกุกกุจเจตสิกในปฏิขจิตที่เป็นสสังขาริก (คือ โทสมูลจิตที่เป็นสสังขาริก ๑ ดวง) และร่วมกับมานเจตสิกในสสังขาริกจิตที่เป็นทัญญูวิปยุตทั้งหลาย (คือ โลกมูลจิตที่เป็นทัญญูวิปยุตซึ่งเป็นสสังขาริก ๒ ดวง) กทาจิ ในกาลบางคราว จ และ นานา ชายติ ย่อมเกิดแยกกัน กทาจิ ในกาลบางคราว ตทิตรสสังขาริกจิตตสมบุโยคกาเล ตตสมบุโยคกาเลปิ วา คือในกาลที่ประกอบด้วยจิตที่เป็นสสังขาริกนอกจากโทสมูลจิตที่เป็นสสังขาริก (๑ ดวง) และโลกมูลจิตที่เป็นทัญญูวิปยุตซึ่งเป็นสสังขาริก (๒ ดวง) นั้นหรือแม้ในกาลที่ประกอบด้วยโทสมูลจิตที่เป็นสสังขาริก (๑ ดวง) และโลกมูลจิตที่เป็นทัญญูวิปยุตซึ่งเป็นสสังขาริก (๒ ดวง) นั้น ๆ ปน ส่วน อปเร อาจารย์อาจารย์อีกพวกหนึ่ง สมบุโยเชสุ ประกอบ เอตตกเมว ถ้อยคำไว้เพียงเท่านี้ อิติ ว่า มาโน จ ถีนมิทฺธญจ ตลา กทาจิ นานา หุตฺวา กทาจิ สห จ ชายติ มานเจตสิก ถีนเจตสิก และมิทฺธเจตสิก ก็เหมือนกัน คือ บางคราวก็เกิดแยกกัน และบางคราวก็เกิดร่วมกัน ๆ เสสาติ บทว่า เสสา ความว่า ยถาวุตฺเตหิ เอกาทสฺหิ อนียเตหิ อิตเร เอกจตุตาฬิส เจตสิกธรรม ๔๑ ประการ นอกจากอนียตเจตสิกธรรม ๑๑ ประการ ตามที่กล่าวแล้ว ๆ ปน ส่วน เกจิ อาจารย์บางพวก วณฺเณนฺติ พรรณนา อิติ ว่า ยถาวุตฺเตหิ อนียตเยวาปนเกหิ เสสา เจตสิกธรรมที่เหลือจากอนียตเยวาปนเจตสิกธรรม ตามที่กล่าวแล้ว นียตเยวาปนกา เป็นนียตเยวาปนเจตสิกธรรม ๆ ตํ คำนั้น มติมตฺตํ เป็นเพียงมติ เตสํ ของอาจารย์พวกนั้น ปน ก็ อิทฺ ยะวาปนกนาเมน เกสยจิ อนุทฺฏฏตฺตา เพราะในที่นี่ท่านพระอนุรุทธาจารย์ มิได้ยกเจตสิกธรรมบางเหล่าขึ้นแสดงไว้ โดยชื่อว่าเยวาปนเจตสิกธรรม ๆ หิ ความจริง เอตฺถ ในที่นี้ อาจารย์เอน ท่านอาจารย์ กตฺ กระทำ นียตานียตวเสน จิตฺตูปปาเทสุ ยถารหิ ลพฺภมานเจตสิกมตฺตสนฺทสนฺ การชี้แจงเพียงเจตสิกธรรมที่จะได้ตามสมควร ในจิตตูปบาททั้งหลาย ตามสมควรด้วยอำนาจนียตเจตสิกธรรม (เจตสิกธรรมที่ประกอบแน่นอน) และอนียตเจตสิกธรรม (เจตสิกธรรมที่ประกอบไม่แน่นอน) เกวลฺ อย่างเดียว น ยะวาปนกนาเมน เกจิ อุทฺฐา มิได้ยกเจตสิกธรรมบางเหล่าขึ้นแสดงไว้ โดยชื่อว่า เยวาปนเจตสิกธรรม อิติ แล ฯ

(อนรุทฺธเรน) ท่านพระอนรุทฺธธาจารย์ **ทสฺสเสตฺวา** ครั้งแสดง **สมปโยค** การประกอบเจตสิกธรรม **จิตฺตปริจฺเจทวเสน** ด้วยอำนาจการกำหนดจิต **อิติ** ว่า **ผลฺลสาทิสฺสุ อโย ฐมฺโม** บรรดาเจตสิกธรรมมีผัสสเจตสิกธรรมเป็นต้น ธรรม (เจตสิกธรรม) นี้ **อุปฺลพฺภติ** ย่อมหาได้แน่นอน **เอตฺตเกสฺสุ จิตฺเตสฺสุ** ในจิตมีประมาณเท่านี้ **เอวํ ตาว** ดังพรรณนามาจะนี้ก่อนแล้ว **อิทานิ** บัดนี้ **ทสฺสเสตฺ** หวังจะแสดง **สงฺคหํ** การรวบรวม (เจตสิกธรรม) **เจตฺตสิกราทิปริจฺเจทวเสน** ด้วยอำนาจการกำหนดหมวดเจตสิกธรรม **อิติ** ว่า **เอตฺตกา เจตฺติกา** เจตสิกธรรมมีประมาณเท่านี้ย่อมหาได้แน่นอน **อิสมิมิ จิตฺตูปฺปาเท** ในจิตตูปบาทนี้ **สงฺคหฺยจาทิอาทิ วุตฺตํ** จึงกล่าวคำว่า สงฺคหฺยจ ดังนี้ เป็นต้น ฯ **ฉตฺตีสาทิอาทิ** คำว่า ฉตฺตีส ดังนี้ เป็นต้น **สงฺคโห** เป็นการรวบรวม **ตตฺถ ตตฺถ** ยถารหํ **ลพฺภมานกธมฺมวเสน** คณนวเสน ด้วยอำนาจจำนวน คือ ธรรมที่จะหาได้อยู่ในจิตนั้น ๆ ตามสมควร ฯ **ปรมฺชฺชมานิกจิตฺตานิ** ที่ชื่อว่า ปฐฺมัมชฺชมานิกจิต **ปรมฺชฺชมานे** **นิยฺยุตฺตานิ** **จิตฺตานิ** **ตํ वा** **เอเตสํ** **อตุลิตฺติ** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า จิตประกอบในปฐฺมฉฺชมาน หรือเพราะอรรถวิเคราะห์ว่า จิตเหล่านี้มีปฐฺมฉฺชมานนั้น ฯ **อปฺปมฺลฺยฺวานํ** **สตฺตารมฺมณฺตฺตา** เพราะอัปมัญญาเจตสิก (๒ ประการ) มีสัตว์เป็นอารมณ์ **โลกุตฺตรานญจ** **นิพฺพานารมฺมณฺตฺตา** และเพราะโลกุตฺตรจิต (๘ ดวง) มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ (อนรุทฺธเรน) ท่านพระอนรุทฺธธาจารย์ **วุตฺตํ** **อปฺปมฺลฺยฺวารชฺชิตาติ** จึงกล่าวคำว่า โสภณเจตสิก ๒๓ ประการ เว้นอัปมัญญาเจตสิก (๒ ประการ) ฯ **ตถาติ** **อิมีนา** ด้วยศัพท์ว่า **ตถา** นี้ (อนรุทฺธโร) ท่านพระอนรุทฺธธาจารย์ **อาทฺตพฺพตฺติ** ย่อมชักความมา **อิติ** ว่า **อญฺญสฺมานา** **อัญฺญสฺมาเน** เจตสิก (๑๓ ประการ) **อปฺปมฺลฺยฺวารชฺชิตโสภณเจตฺตিকা** **จ** และ **โสภณเจตฺตিকা** (๒๓ ประการ) ซึ่งเว้นอัปมัญญาเจตสิก (๒ ประการ) **คจฺจนฺตฺติ** ย่อมถึง **สงฺคหํ** การรวมเข้า (ด้วยกัน) ฯ **อุเปกฺขาสหคฺตาทิ** คำว่า อุเปกฺขาสหคฺตา ความว่า (เตตฺตีส ฐมฺมา) ธรรม ๓๓ ประการ **วิตกฺกวิจาร์ปิติสฺสุวชฺชา** เว้น **วิตก** **วิจาร์** **ปิติ** (และ) **สุข** **สุขญฺจานํ** **ปวิญฺจฺญฺเยกฺกขาย** **สหคฺตา** สหคฺตด้วย

อุเบกขา ซึ่งเข้าไปแทนที่สุข ฯ **ปลงจกขุฌมานวเสนาคิ** ในบทว่า ปลงจกขุฌมานวเสน
อิธิปฺปาโย มีอธิบายความ **อิติ** ว่า **ฌมานปลงจกสฺส วเสน** ด้วยอำนาจฌมาน
๕ หมวด **วิตกกุวิจาเร วิสุํ วิสุํ** อติกกมิตฺวา **ภาเวนฺตสฺส นาทิติกฺขณฺณสฺส**
วเสน เทลิตสฺส ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วด้วยอำนาจพระโยคาวจรผู้มี
ฌานไม่ก่ล้าหนัก เจริญฌานล่วงวิตกและวิจารณ์ไปที่ละอย่าง ฯ **ปน** แต่ **เต เอกโต**
อติกกมิตฺวา ภาเวนฺตสฺส ติกฺขณฺณสฺส วเสน เทลิตจตุตฺถขุฌมานวเสน ด้วย
อำนาจฌาน ๔ หมวด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ด้วยอำนาจพระโยคาวจร
ผู้มีฌานแก่กล้า เจริญฌานล่วงวิตกและวิจารณ์เหล่านั้นไปพร้อมกัน **สงฺคโห โหติ**
ย่อมมีการรวบรวม (เจตสิกธรรม) ได้ **จตุธฺวา ๔** หมวดเท่านั้น **ทุตฺติยขุฌมานิเกสุ**
วิตกกุวิจารวชฺชิตานํ สมฺภวโต เพราะเจตสิกธรรม ๓๔ ประการเว้นวิตกและ
วิจารณ์เสียเกิดมีในทุตฺติยฌานิกจิต ฯ **เตตฺตีสทฺวํ** เจตสิกธรรม ๓๓ ประการ ทั้ง
๒ หมวด (**ลพฺภติ**) ย่อมหาได้ **จตุตฺถปลงฺจมขุฌมานจิตฺเตสุ** ในจตุตถฌานจิตและ
ปัญจฌานจิต ฯ **ตีสฺสูติ** บทว่า **ตีสฺสุ** ได้แก่ (**ปรหมขุฌมานิกจิตฺเตสุ**) ในปฐมฌานิกจิต
ตฺวิเชสุ ๓ ดวง **กุสลวิปากฺกริยาเว** เสน คือ กุศลจิต วิบากจิต และกิริยาจิต ฯ
สุวิโสธิตกายวจีปโยคสฺส สำหรับพระโยคาวจรผู้มีกายปโยคและวจีปโยคอันชำระ
หมดจดดีแล้ว **สีลวิสุทฺธิวเสน** ด้วยอำนาจสีลวิสุทฺธิ **มหคฺคตขุฌมานานิ** มหคฺคตฌาน
ปวตฺตฺนฺติ ย่อมเป็นไป **เกวลํ จิตฺตสมาธานมตฺเตน** ด้วยเหตุเพียงจิตตั้งมั่น
อย่างเดียว **ปน** แต่ **น (ปวตฺตฺนฺติ)** หาเป็นไป **กายวจิกมฺมานํ วิโสธฺนวเสน**
ด้วยอำนาจการชำระกายกรรมและวจีกรรมให้หมดจดไม่ **นาปี (ปวตฺตฺนฺติ)**
ทั้งจะเป็นไป **ทฺวจฺจริตฺตทฺวาราชิวานํ สมฺภุจฺฉินฺทวเสน** ด้วยอำนาจการตัดทฺวจฺจริต
และการเลี้ยงชีพผิดได้เด็ดขาด ก็หามิได้ **อิติ** เพราะเหตุนี้ (**อนฺรุทฺทฺเรน**)
ท่านพระอนฺรุทฺทฺธาจารย์ **วฺตุตฺตํ** จึงกล่าวคำว่า **วิรติวชฺชชาติ** เว้นวิรติเจตสิก ฯ **ปจฺเจก**
เมวาทิ บทว่า **ปจฺเจกเมว** ได้แก่ **วิสุํ วิสุํ** เอว แยก ๆ กันนั่นเอง ฯ **ปลณฺณรสฺสูติ**
บทว่า **ปลณฺณรสฺสุ** ความว่า (**ปลงฺจมขุฌมานิกจิตฺเตสุ**) ในปัญจฌานิกจิต
ปลณฺณรสฺสุ ๑๕ ดวง **อิติ** คือ **รูปาวจรเว** เสน **ตีสฺสุ** ด้วยอำนาจรูปาวจรฌาน ๓ ดวง

(๒ ประการ) มีสัตว์เป็นอาภรณ์ จ และ **วิรัตน์มปิ เอกนตกุลตตตา** แม้เพราะ **วิริตีเจตสิก** (๓ ประการ) เป็นกุศลโดยส่วนเดียว (**อนรุทุเชน**) ท่านพระอนรุทธาจารย์ **วุตฺตํ** จึงกล่าวคำว่า **อปฺปมณฺญา วิริตฺตวิชฺชิตาติ อปฺปมณฺญาวิริตฺตวิชฺชิตา** ดังนี้ ฯ
(โจทนา) ถาม **อิติ** ว่า **กามาวจรกุสลํ กามาวจรกุสลจิต ปรณฺยตฺตาทิอาภมฺมณฺปิ** แม้ที่มีบัญญัติเป็นต้นอาภรณ์ จ **โหติ** ก็มีได้ **นฺนุ มิใช่หรือ อิติ** เพราะเหตุนั้น **ตสฺส วิปาเกนปิ** แม้วิบากจิตของกามาวจรกุสลจิตนั้น **กุสลทิสสารมฺมณฺเณน ภวิตพฺพํ** ก็พึงมีอาภรณ์เหมือนกับกุสลจิต **ยถา ตํ มหคฺคตโลภคฺคตฺตวิปาเกหิ** เปรียบเหมือน มหคคตวิบากจิตและโลภคคตวิบากจิตทั้งหลาย ฉะนั้น ฯ (**วิสขุชฺชา**) ตอบ **อิติ** ว่า **อิทํ (กามาวจรวิปากํ) กามาวจรวิปากจิตนี้ น เหวํ (โหติ)** หาเป็นเช่นนั้นไม่ **กามตณฺหาธิเนสฺส (กามสฺส) ผลญฺตตฺตตา** เพราะเป็นผลของกามซึ่งเนื่องกับ กามตัณหา ฯ **ยถา หิ ทาสฺยา ปฺตฺโต มาตรา อิจฺฉิตํ กาทํ อสภฺโกนฺโต** **สามิเกนเยว อิจฺฉิติจฺฉิตํ กโรติ** เปรียบเหมือน ลูกชายของหญิงรับใช้ ไม่สามารถ จะกระทำการที่มารดาต้องการได้ ทำสิ่งที่เจ้านายเท่านั้นต้องการแล้ว ๆ ฉันท **เหวํ** **กามตณฺหาหิตตตตาย ทาสีทิสสฺส กามาวจรกมฺมสฺส วิปากญฺตํ จิตฺตํ เตน** **คหิตารมฺมณํ อคเหตุวา กามตณฺหารมฺมณฺเมว คณฺหาติ** จิตที่เป็นวิบากแห่ง **กามาวจรกรรม** ซึ่งเหมือนกับหญิงรับใช้ เพราะเนื่องกับกามตัณหา ก็ไม่รับอาภรณ์ ที่กามาวจรกรรมนั้นรับมาแล้ว ย่อมรับเฉพาะอาภรณ์ของกามตัณหาเท่านั้น ฉันทันนั้น ฯ **ทฺวาทสฺธาติ** บทว่า **ทฺวาทสฺธา ความว่า (สงฺคโห โหติ) ทฺวาทสฺธา** โดยมีการรวบรวมเจตสิกกรรมไว้ ๑๒ หมวด (**จิตฺเตสฺสุ**) **ตีสุ** ในจิต ๓ ประเภท **กตฺวา** เพราะอธิบายความ **อิติ** ว่า **กุสลวิปากกฺริยาเภเตสฺสุ ปจฺเจกํ จตฺตารโ** **จตฺตารโ ทฺวิกา** ในประเภทแห่งกุสลจิต วิบากจิต และกิริยาจิต มีการสงเคราะห์ เป็นคู่ ประเภทละ ๔ คู่ ฯ

อิทานิ บัดนี้ (**อนรุทุเชน**) ท่านพระอนรุทธาจารย์ **อิเมสุ ปรมชฺชฺมานิกาทิหิ** **ทฺุติยชฺชฺมานิกาทินิ** **เภทกรรมฺเม ทสฺเสตฺถุ** หวังจะแสดงธรรม (เจตสิกกรรม) ซึ่งทำ **จิตทั้งหลายมีทฺุติยชฺชฺมานิกจิตเป็นต้น** ให้ต่างจากจิตทั้งหลายมีปฐมชฺชฺมานิกจิตเป็นต้น

ในบรรดาเจตสิกธรรมเหล่านี้ **อนุตตเร ฆานธมฺมาตืออาทิ วุตฺตํ** จึงกล่าวคำว่า อนุตตเร ฆานธมฺมา ดังนี้เป็นต้น ๑ **ทฎฺฐพฺพํ** พึงเห็นความหมายว่า **อนุตตเร จิตฺเต** ในโลกุตตรจิต (๘ หรือ ๔๐ ดวง) **วิตกกุจิการปีติสุขเวสน ฆานธมฺมา** มีฆานธมฺม คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ และสุข **วิเสสกา** ทำให้แปลกกัน **เภทกา** คือ ทำให้ต่างกัน ๑ **มชฺฌิมเม** ในมัชฌิมจิต **มหคฺคเต** คือในมหัคคตจิต (๒๗ ดวง) **อปปมณฺญา จ ฆานธมฺมา จ** มีอปปมณฺญาเจตสิก (๒ ประการ) และฆานธมฺมทั้งหลาย **วิเสสกา** ทำให้แปลกกัน **ปริตฺเตสุ** ในปริตตจิตทั้งหลาย **กามาวจรesu** คือ ในกามาวจรจิต (๔๕ ดวง) **วิรติลาณปีติ จ อปปมณฺญา จ** มีวิรติเจตสิก (๓ ประการ) ปัญฺญินทริยฺเจตสิก ปีติเจตสิก และอปปมณฺญาเจตสิก (๒ ประการ) **วิเสสกา** ทำให้แปลกกัน ๑ **ตตฺถ** บรรดาเจตสิกธรรมเหล่านั้น **วิรติ วิรติเจตสิก** (๓ ประการ) **กุสลเหติ วิปากกิริยานํ วิเสสกา** ทำวิปากจิตและกิริยาจิตทั้งหลาย ให้แปลกจากกุศลจิตทั้งหลาย **อปปมณฺญา** อปปมณฺญาเจตสิก (๒ ประการ) **กุสลกิริยาเหติ วิปากานํ วิเสสกา** ทำวิปากจิตทั้งหลายให้แปลกจากกุศลจิตและกิริยาจิตทั้งหลาย **ปน** ส่วน **ลาณปีติ** ปัญฺญินทริยฺเจตสิกและปีติเจตสิก **ตีสุ** (กุสลวิปากกิริยาจิตฺเตสุ) **ปรมยฺยุคลาทีเหิ ทุตฺติยยุคลาทีนํ วิเสสกา** ทำกามาวจรโสภณจิตคู้ที่ ๒ เป็นต้น ให้แปลกจากกามาวจรโสภณจิตคู้ที่ ๑ เป็นต้น ในบรรดากุศลจิต วิปากจิต และกิริยาจิต ๓ ประเภท ๑ **ทุตฺติเย อสงฺขาริเกติ** สองบทว่า **ทุตฺติเย อสงฺขาริเก** **สมฺพนฺโห** เชื่อมความ **อิติ** ว่า **อณฺุณสมานา** **อณฺุณสมานาเจตสิก** (๑๓ ประการ) **อกุสลสาธาธนา จ** และอกุศลสาธาธณเจตสิก (๔ ประการ) **โลภมานเนน** รวมกับโลภเจตสิกและมานเจตสิก **เอณฺุณวิสติธมฺมา** เป็นธรรม ๑๙ ประการ **ตเถว** ก็เหมือนกัน (**สงฺคหํ คจฺจนฺตติ**) คือ ย่อมถึงการรวมเข้า **ทิจฺฐวิปฺปยุตฺเต** **อสงฺขาริเก** ในโลกมุลจิตที่เป็นทิจฺฐิคตวิปฺปยุต ซึ่งเป็นอสังขาริก ๑ **ตติเยติ** บทว่า **ตติเย** ได้แก่ **อุปกฺขาสหคตทิจฺฐิคตสมฺปยุตฺเต** **อสงฺขาริเก** ในโลกมุลจิตที่สหคตด้วยอุเบกขาเวทนาเป็นทิจฺฐิสมฺปยุตซึ่งเป็นอสังขาริก ๑ **จตฺตเถติ** บทว่า **จตฺตเถ** ได้แก่ **ทิจฺฐิวิปฺปยุตฺเต** **อสงฺขาริเก**

ในโลกมูลจิตที่เป็นทวิภูมิจิตซึ่งเป็นอสังขาริก ๆ **อธิปฺปาย** อธิบายความ **อิติ** ว่า **ปน** ก็ (**ปณฺฑิต**) **บัณฑิต โยเซตพฺพานิ** ฟังประกอบ **อิสฺสามจฺเนรฺกุกฺกจฺจฺจฺนิ** **อิสฺสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก และกุกฺกจฺเจตสิก (ปจฺเจกเมว)** แต่ละประการเท่านั้น (**เอตฺถ**) เข้าในโทสมูลจิตที่เป็นปฏิสมัตตมฺปยุต ซึ่งเป็นอสังขาริกนี้ **ภินฺนาลมฺพนตฺตาเยว** เพราะเจตสิกธรรมเหล่านั้นมีอารมณ์ต่างกันนั่นเอง ๆ **อธิโมกฺขสฺส** **นิจฺจยาการปฺปวตฺติโย** เพราะอธิโมกข์เจตสิก เป็นไปโดยอาการที่ตกลงใจแน่นอน **เทวพฺพหสฺสาเว วิจิกิจฺจฺจาจิตฺเต สมฺภโว นตฺติ** อธิโมกข์เจตสิกนั้น จึงไม่เกิดมีในจิตที่สหระคตด้วยวิจิกิจฺจฺจาเจตสิก ซึ่งมีสภาวะเป็น ๒ ฝ่าย **อิติ** เพราะเหตุนั้น (**อนฺนฺรฺทฺเธน**) ท่านพระอนฺนฺรฺทฺธาจารย์ **วฺตุตฺ** จึงกล่าวคำ **อธิโมกฺขวิรฺหิตาติ** ว่าอธิโมกฺขวิรฺหิตา ดังนี้ ๆ

โยชนา มีวาจาประกอบความ **อิติ** ว่า **อกุสฺเส** ในอกุสลจิต (๑๒ ดวง) (**ธมฺมา**) มีเจตสิกธรรมทั้งหลาย **สฺตฺตธา จิตฺตา** ดำรงอยู่โดย ๓ หมวด **เอว** อย่างนี้ **อิติ** คือ **เอกฺกวิสฺติ (ธมฺมา) ปฺรมฺหุติยอสงฺขาริเกสุ (จิตฺตา)** ในโลกมูลจิตที่เป็นอสังขาริกดวงที่ ๑ และดวงที่ ๒ มีเจตสิกธรรมดวงละ ๑๙ ประการ หมวด ๑ **อกฺุจฺจาส (ธมฺมา) ตฺติยจฺตฺตฺลอสสงฺขาริเกสุ (จิตฺตา)** ในโลกมูลจิตที่เป็นอสังขาริกดวงที่ ๓ และดวงที่ ๔ มีเจตสิกธรรมดวงละ ๑๘ ประการ หมวด ๑ **วิส (ธมฺมา) ปฺลฺจเม อสงฺขาริเก (จิตฺตา)** ในโทสมูลจิตที่เป็นอสังขาริกดวงที่ ๕ มีเจตสิกธรรมดวงละ ๒๐ ประการ หมวด ๑ **เอกฺวิส (ธมฺมา) ปฺรมฺหุติยสสงฺขาริเกสุ (จิตฺตา)** ในโลกมูลจิตที่เป็นสสังขาริกดวงที่ ๑ และดวงที่ ๒ มีเจตสิกธรรมดวงละ ๒๑ ประการ หมวด ๑ **วิสฺติ (ธมฺมา) ตฺติยจฺตฺตฺลอสสงฺขาริเกสุ (จิตฺตา)** ในโลกมูลจิตที่เป็นสสังขาริกดวงที่ ๓ และดวงที่ ๔ มีเจตสิกธรรมดวงละ ๒๐ ประการ หมวด ๑ **ทฺวาวิส (ธมฺมา) ปฺลฺจเม สสงฺขาริเก (จิตฺตา)** ในโทสมูลจิตที่เป็นสสังขาริกดวงที่ ๕ มีเจตสิกธรรมดวงละ ๒๒ ประการ หมวด ๑ **ปฺณฺณรฺส (ธมฺมา) โมฺมฺพฺพเว (จิตฺตา)** ในโมหมูลจิต ๒ ดวง มีเจตสิกธรรมดวงละ ๑๕ ประการ หมวด ๑ ๆ **โยชนา** มีวาจาประกอบความ **อิติ** ว่า **เอเต จฺุทฺทส ธมฺมา ธรรม**

(คือ เจตสิกธรรม) ๑๔ ประการเหล่านี้ อิติ คือ **สาธารณา อกุศลानิ สพฺเพสเมว สาธารณภูตา จตฺตารโ (ธมฺมา)** เจตสิกธรรม ที่มีทั่วไป ได้แก่ ซึ่งเป็นสภาวะที่มีทั่วไปแก่อกุศลจิตครบทุกดวง ๔ ประการ **สมานา จ ฉนฺทปิตฺติโหมกฺขวชฺชิตา อญฺญสมานา อปฺเร ทสา (ธมฺมา)** และเจตสิกธรรมที่มีเสมอกัน คือ มีเสมอกับธรรมอื่น เว้นฉันทเจตสิก ปิตฺติเจตสิก และอหิมกฺขเจตสิกอื่นอีก ๑๐ ประการ (**ปญฺชิตฺเตน**) บัณฑิต **ปฺรจฺจนฺตฺติ** กล่าวว่า **สพฺพากุสฺลโยคิโนติ** เป็นเจตสิกธรรมที่ประกอบกับอกุศลจิตได้ทุกดวง (๑๒ ดวง) ๑ **ตถาติ อิมินา** ด้วยคำว่า **ตถา นี้ (อนฺรุตฺโ)** ท่านพระอนฺรุตฺทจาจารย์ **ปจฺจามสฺติ** ย่อมมุ่ง **อญฺญสมาน** เฉพาะ อัญญสมานาเจตสิก ๑ **มโนธาตฺ** ธรรมชาติที่ชื่อว่ามโนธาตฺ **มโนวิญญานธาตฺ** วิชา **วิสิฏฺฐมฺนนิจฺจาโยคโต มนฺนมตฺตา ธาตฺติ** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ธาตฺอันเป็นเพียงความรู้ เพราะไม่ประกอบด้วยหน้าที่ คือความรู้พิเศษเหมือนกับมโนวิญญานธาตฺ ๑ **อเหตุกปฏฺิสฺนธิยฺคฺเลติ** บทว่า **อเหตุกปฏฺิสฺนธิยฺคฺเล** ได้แก่ **อุปกฺขาสนฺตีรณทฺเว** ในสันตีรณจิตที่สหคตด้วยอุเบกขา ๒ ดวง ๑

โยชฺนา มีวาจาประกอบความ **อิตฺติ** ว่า **อฏฺฐารสาเหตุเกสฺ** **จิตฺตฺปปาเทสฺ** ในจิตตฺปปาบาทที่เป็นอเหตุกะ ๑๘ ดวง **สงฺคโ** **จตฺตฺพิโ** **โหติ** มีการรวบรวมเจตสิกธรรมไว้ ๔ หมวด **อิตฺติ** คือ **ทฺวาทส (ธมฺมา)** **ทสนจิตฺเต (โหนติ)** ในหสิตฺตฺปปาทจิต (๑ ดวง) มีเจตสิกธรรม ๑๒ ประการ หมวด ๑ **เอกาทส (ธมฺมา)** **โวฏฺฐทฺพนฺสุขสนฺตีรณฺสฺ (โหนติ)** ในมโนทวาราวชฺชนจิต (๑ ดวง) และสันตีรณจิตที่สหคตด้วยโสมนัสสเวทนา (๑ ดวง) มีเจตสิกธรรมดวงละ ๑๑ ประการ หมวด ๑ **ทส (ธมฺมา)** **มโนธาตฺติกาเหตุกปฏฺิสฺนธิยฺคฺลวเสน ปญฺจสฺ (โหนติ)** ในจิต ๕ ดวง คือ มโนธาตฺจิต ๓ ดวง และอเหตุกปฏฺิสฺนธิยฺคฺลว ๒ ดวง มีเจตสิกธรรมดวงละ ๑๐ ประการ หมวด ๑ **สฺตฺต (ธมฺมา)** **ทฺวิปญฺจวิญญานฺณฺสฺ (โหนติ)** ในปัญฺจวิญญานจิตทั้ง ๒ ฝ่าย (๑๐ ดวง) มีเจตสิกธรรมดวงละ ๗ ประการ หมวด ๑ ๑ **เตตฺตีสฺวิธสงฺคหาติ** บาทคาถาว่า **เตตฺตีสฺวิธสงฺคหา** ความว่า **เตตฺตีสฺวิธา สงฺคหา** มีการรวบรวมเจตสิกธรรมไว้

๓๓ หมวด **อิติ** คือ **อนุตตเร ปญจ** ในโลกุตตรจิต (๘ หรือ ๔๐ ดวง) มีการรวบรวมเจตสิกธรรมไว้ ๕ หมวด **ตถา มหคฺคเต** ในมหัคคตจิต (๒๗ ดวง) ก็เหมือนกัน คือ มีการรวบรวมเจตสิกธรรมไว้ ๕ หมวด **กามาวจรโสภณ ทฺวาทส** ในกามาวจรโภณจิต (๒๔ ดวง) มีการรวบรวมเจตสิกธรรมไว้ ๑๒ หมวด **อกุสเส สุตฺต** ในอกุสลจิต (๑๒ ดวง) มีการรวบรวมเจตสิกธรรมไว้ ๗ หมวด **อเหตุกเจตฺตารโ** ในอเหตุกจิต (๑๘ ดวง) มีการรวบรวมเจตสิกธรรมไว้ ๔ หมวด ๑ (**ปณฺฑิโต**) **บัณฺฑิต ฌตฺวา ทราบ จิตฺตปริจฺเจทวเสน วุตฺตํ สมฺปโยคญจ** สัมปโยคที่ท่านพระอรุณราชจารย์กล่าวไว้ ด้วยอำนาจการกำหนดจิต **เจตสิกราสิปริจฺเจทวเสน วุตฺตํ สงคฺคญจ** และสังคหะที่กล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งการกำหนดหมวดแห่งเจตสิกธรรม **จิตฺตาวียุตฺตานิ** แห่งสภาวะธรรมทั้งหลายที่ไม่พรากกับจิต **เจตสิกานิ** คือ แห่งเจตสิกธรรมทั้งหลาย **อิตุลํ** ด้วยประการฉะนี้ **ยถาวุตฺตนฺเยน** คือ โดยนัยตามที่กล่าวมาแล้ว **จิตฺเตน สมํ เกทํ อุทฺทิสเส** พึงยกประเภท (แห่งเจตสิกธรรมเหล่านั้น) ขึ้นแสดงให้เท่ากับจิต **ยถาโยคํ** ตามที่ประกอบได้ ๑ **อตฺโถ** อธิบายความ **อิติ** ว่า (**ปณฺฑิโต**) **บัณฺฑิต กเถยฺย** พึงกล่าว **อิติอาทินา** โดยนัยเป็นต้นว่า **ดาว** อันดับแรก **สตุต สพฺพจิตฺตสาธาณนา** เจตสิกธรรม ๗ ประการ ซึ่งมีทั่วไปกับจิตทุกดวง **เอกุนนวุติจิตฺเตสุ อุปฺปชฺชนโต ปจฺเจกํ** **เอกุนนวุติวิธา** มีอย่างละ ๘๘ ประการ เพราะเกิดขึ้นในจิต ๘๘ ดวง **ปภินฺณเกสุ วิตกฺโก** บรรดาปภินฺณกเจตสิก (๖ ประการ) **วิตกเจตสิก ปญฺจปญฺญาสจิตฺเตสุ อุปฺปชฺชนโต ปญฺจปญฺญาสวิโร** มี ๕๕ ประการ เพราะเกิดขึ้นในจิต ๕๕ ดวง ดังนี้ ๑

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงคฺคหฺวณฺณนาย

ทฺติยปริจฺเจทวณฺณนา นิฎฺฐิตา ๑

พรรณนาความปริเฉทที่ ๒

ในฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ ชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินี จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้ ๑

โดยพระมหาธรรมาวุธ สุนทร ป.ธ.๘ สำนักเรียนวัดเทพศิลา กทม.